

**Euroopa Liidu
Nõukogu**

**Brüssel, 9. november 2023
(OR. en)**

**15094/23
ADD 1**

**ELARG 71
COWEB 135
COEST 586**

SAATEMÄRKUSED

Saatja:	Euroopa Komisjoni peasekretär, allkirjastanud Martine DEPREZ, direktor
Kättesaamise kuupäev:	9. november 2023
Saaja:	Thérèse BLANCHET, Euroopa Liidu Nõukogu peasekretär
Komisjoni dok nr:	COM(2023) 690 final
Teema:	LISAD järgmise dokumendi juurde: KOMISJONI TEATIS EUROOPA PARLAMENDILE, NÕUKOGULE, EUROOPA MAJANDUS- JA SOTSIAALKOMITEELE NING REGIOONIDE KOMITEELE 2023. aasta teatis ELi laienemispoliitika kohta

Käesolevaga edastatakse delegatsioonidele dokument COM(2023) 690 final – lisad.

Lisatud: COM(2023) 690 final – lisad

Brüssel, 8.11.2023
COM(2023) 690 final

ANNEXES 1 to 5

LISAD

järgmise dokumendi juurde:

**KOMISJONI TEATIS EUROOPA PARLAMENDILE, NÕUKOGULE, EUROOPA
MAJANDUS- JA SOTSIAALKOMITEELE NING REGIOONIDE KOMITEELE**

2023. aasta teatis ELi laienemispoliitika kohta

{SWD(2023) 690 final} - {SWD(2023) 691 final} - {SWD(2023) 692 final} -
{SWD(2023) 693 final} - {SWD(2023) 694 final} - {SWD(2023) 695 final} -
{SWD(2023) 696 final} - {SWD(2023) 697 final} - {SWD(2023) 698 final} -
{SWD(2023) 699 final}

Lisa 1. Ühinemisprotsessi põhialused

ELiga ühinemise protsessi põhialuste tuuma moodustavad **õigusriigi põhimõte, põhiõigused, demokraatlike institutsioonide toimimine, avaliku halduse reform ja majanduslikud kriteeriumid**. Institutsioonide ja valitsemise kvaliteet on konkurentsivõime, jõukuse ja ühiskondliku heaolu suurendamise aluseks ning toetab suutlikkust järgida liidu õigustikku kõigis valdkondades. Põhivaldkondade usutav ja pöördumatu reformimine on ülioluline tegur, mis tagab laienemisprotsessis osalevate riikide edusammud liiduga ühinemisel.

Mitmes kandidaatriigis või potentsiaalses kandidaatriigis on tehtud mõningaid edusamme **kohtureformi** ja **põhiõiguste** valdkonnas ning **avaliku halduse**, sealhulgas avaliku sektori finantsjuhtimise toimimises. Asjaomaste reformikavade elluviimiseks tehtava töö pidevat intensiivistumist on täheldatud eriti Moldovas ja Ukrainas. Edusammud **majanduslike ühinemiskriteeriumide** täitmisel on üldiselt olnud liiga aeglased, et märgatavalt vähendada majanduslikku lõhet ELiga.

Laienenemisprotsessis osalevates riikides on häid näiteid selle kohta, kuidas liiduga ühinemise võimaluse kontekstis viiakse ellu reformikavasid, et muuta institutsioone ja ühiskonda. Takistusi on siiski veel palju. Üldiselt võib täheldada poliitilist ja institutsioonilist vastuseisu muutustele, eelkõige **korruptsioonivastase võitluse** tugevdamisele, ehkki see negatiivne ja muret tekitav suundumus ei ole kõikides riikides ühesugune. Pühendumine korruptsiooni ennetamisele ja ausameelsuse kultuuri tagamisele, sealhulgas kõige haavatavamates sektorites korruptsioonivastaste meetmete süvalaiendamise kaudu, on jätkuvalt oluline prioriteet. Õiguskaitse- ja kohtuorganeid tuleb rohkem võimestada ning neile tuleb tagada sisuliseks ja erapooletuks korruptsioonivastaseks võitluseks vajalik sõltumatus. On muret tekitav, et endiselt esineb riigi kaaperdamise elemente ning jätkuvalt võib täheldada demokraatia stabiilsust ohustavaid asjaolusid, suurkorruptsiooni ja oligarhide lubamatut mõju, millele lisanduvad organiseeritud kuritegelike võrgustike püüdlused sekkuda riikide majandusse, poliitilistesse süsteemidesse, haldusasutustesse ja meediakeskkonda. Kõigi nende probleemidega tuleb süsteemsete ja terviklike lähenemisviiside abil kiiresti tegeleda.

Kõnealuste suundumustega tegelemise peamine näitaja on usutavad tulemused korruptsiooni, organiseeritud kuritegevuse ja rahapesu proaktiivsel uurimisel, nende kuritegudega seoses süüdistuste esitamisel ja nende eest süüdimõistmisel. Laienenemisprotsessis osalevatel riikidel tuleb näidata, et nende uurimisasutused, prokuratuurid ja kriminaalkohtud toimivad tulemuslikult. Oma usaldusväärsuse kinnitamiseks peaksid kõik õigusriigi põhimõtte jõustamise ahela osalised saavutama kindlaid tulemusi sihipäraste finantsuurimiste kaudu, mille tulemuseks on kriminaaltulu süstemaatiline konfiskeerimine.

Põhiõiguste valdkonnas on mõnes kandidaatriigis või potentsiaalses kandidaatriigis saavutatud mõningast edu põhiõiguste ja -vabaduste tagamise tähtsuse laialdasema mõistmise poole liikumisel. Samas on jätkunud mõned viimaste aastate negatiivsed suundumused: sooline vägivald on ikka veel levinud ning meediavabadust mõjutavad endiselt poliitilised ja majanduslikud huvid, nõrgestades kontrolli riigiasutuste üle, avades võimalusi välisriikide sekkumiseks ja õõnestades ELi puudutavat teavitustegevust. Mõnes riigis rakendatakse positiivseid algatusi laste ja puuetega inimeste õiguste valdkonnas. Praktikas aga mõjutab põhiõiguste kaitset negatiivselt seaduste ja poliitika ebapiisav rakendamine ning õiguskaitsemehhanismide üldine ebatõhusus. Endiselt esineb probleeme tõhusa kaitse tagamisel igasuguse – sealhulgas vähemuste vastu suunatud – vihkamise ja diskrimineerimise eest.

Demokraatlike institutsioonide toimimine

ELiga ühinemise protsessi üheks alustalaks on stabiilsed ja konsolideeritud demokraatlikud protsessid. Komisjon on alustanud laienemisprotsessis osalevatele riikidele suunatud tugevdatud ja tõhustatud diplomaatilisi jõupingutusi demokraatia üldise raamistiku valdkonnas, mis hõlmab näiteks valimisprotsessi, parlamendi toimimist (sealhulgas parlamendi järelevalvet valitsuse tegevuse ja poliitika kujundamise üle ning kohatist jätkuvat liigset tuginemist kiirendatud menetlustele) ja kodanikuühiskonna rolli. Enamikku riike mõjutas jätkuvalt märgatav poliitiline polariseerumine, erakondadevahelise koostöö puudumine ja kodanikuühiskonna tegutsemisruumi ahenemine.

Laiemisprotsessis osalejates, sealhulgas Albaanias, Bosnias ja Hertsegoviinas, Kosovos, Moldovas, Montenegros ja Türgis, toimus aruandeperioodil mitu **valimist**. Euroopa Julgeoleku- ja Koostööorganisatsiooni demokraatlike institutsioonide ja inimõiguste büroo (OSCE/ODIHR) soovitude rakendamiseks algatatud reformid on enamikus riikides veel pooleli. Põhja-Makedoonias ning Bosnias ja Hertsegoviinas ei ole veel rakendatud ka riikide korrupsioonivastase ühenduse (GRECO) standardeid, mis käsitlevad erakondade rahastamist.

Parlamentide töös oli sageli märgata polariseerumist. Tõhusa erakondadeülese dialoogi puudumise tulemuseks oli pikaajaline poliitiline ummikseis ja reformide seiskumine. Seda täheldati näiteks Montenegros, Albaanias, Põhja-Makedoonias ja Gruusias. Mõnel juhul iseloomustasid täiskogu arutelusid pinged, solvav väljendusviis ja puhutised vägivallaintsidendid, näiteks Gruusias ja Kosovos. Ukrainas on parlament erakordsetele asjaoludele vaatamata ilmutanud vastupanuvõimet ja tugevat poliitilist tahet, eriti valdkondades, mis on Ukraina ELiga integreerumise seisukohast eluliselt tähtsad. Õigusloomega seotud ülesandeid täideti süstemaatiliselt, tagades katkematu demokraatliku otsustusprotsessi.

Kohtusüsteem ja põhiõigused

Õigusriigi põhimõtte kinnistamiseks on vaja stabiilseid ja hästi toimivaid institutsioone. See eeldab sõltumatut, erapooletut, vastutustundlikku ja kvaliteetset **kohtusüsteemi**, mis toimib tõhusalt, mida ei mõjutata lubamatult väljastpoolt, millel on piisavalt ressursse ning mille otsuseid täidetakse tõhusalt ja õigel ajal. Mõnel juhul on saavutatud edu: näiteks **Albaanias, Moldovas, Serbias** ja **Ukrainas** on kohtureformiga edasi liigutud. Enamikus laienemisprotsessis osalevates riikides mõjutavad õigusasutusi siiski jätkuvalt arvukad probleemid ja haavatavus. Mitmes riigis korduvad ohtliku tavana poliitikute katsed kohtunikke avalikult mõjutada või rünnata, eriti kui nad menetlevad tundlikke kohtuasju. Endiselt püsib kohtunike ja prokuröride sõltumatust piirav institutsiooniline korraldus, mis lõppkokkuvõttes mõjutab võimude tasakaalu ja lahusust. Seetõttu on kohtusüsteemi usaldusväärsus jätkuvalt üldiselt üsna väike ja üldsuse arvates jäävad kuritegude toimepanijad üldiselt karistamata. Mitmes riigis osutavad kohtureformid, et isegi kui poliitiline tahe on olemas, on rakendamissuutlikkus piiratud. ELiga ühinemise protsessis edasiste edusammude tegemiseks on väga oluline saavutada uurimis- ja õigusasutuste tõhusus, mille kinnituseks on usutatavad tulemused. **Gruusia** kohtusüsteemi toimimist käsitlev õigusraamistik vajab edasist reformimist ja negatiivsete sammude vältimist. **Türgis** jätkus tõsine tagasilangus ning püsima on jäänud struktuursed puudused, mis on eelkõige seotud kohtusüsteemi sõltumatusega ning kontrolli ja tasakaalu puudumisega presidentaalses süsteemis.

Korrupsioonivastane võitlus on jätkuvalt üks laienemisprotsessis osalevate riikide valitsuste prioriteetidest. **Korrupsioon**, sealhulgas suurkorrupsioon, on jätkuvalt laialt levinud ning endiselt tekitab muret avalike ja eraeluviide põimumine. Mõnel juhul võivad

oligarhide korruptiivsed tavad ja mõju tekitada riigi kaaperdamise ohu. Edusammud korruptsiooni ärahoidmisel ja selle vastu võitlemisel on aeglased ning nõuavad pidevalt rakendatavat süsteemset lähenemisviisi ja sihipäraseid meetmeid olulistes korruptsioonile vastuvõtlikes sektorites. Olulistes sektorites tuleb alustada või jätkata korruptsioonivastaste meetmete süvalaiendamist, teha poliitika kujundamise toetamiseks sihipäraseid riskianalüüse ja asuda rakendama tõhusaid reformikavasid. Endiselt on vaja tugevamat poliitilist tahet ja selgeid reformipüüdlusi, et parandada läbipaistvust ja edendada ausameelsuse kultuuri ning saavutada täiendavaid veenvaid tulemusi uurimiste läbiviimisel, süüdistuste esitamisel ja lõplike süüdimõistvate kohtuotsuste tegemisel, sealhulgas suurkorruptsiooni korral. Korruptsioonivastased strateegiad ja tegevuskavad on kehtestatud ning neid tuleb süstemaatiliselt ja struktureeritult ajakohastada ja ellu viia, sealhulgas asjakohaste eelarvevahendite ja tõhusa rakendamise üle tehtava järelevalve abil. Riigihanked, erakondade rahastamine, riigi rahanduse juhtimine, energeetika, transport, tervishoid, vesi, taristu, loodusvarad ja haridus on endiselt korruptsioonile eriti vastuvõtlikud valdkonnad, kus tuleb võtta jõulisemaid ja ambitsioonikamaid meetmeid. Mis puudutab karistusi, siis tulemuste üldine vähesus tekitab muret uurimiste ja kohtulike järelmeetmete tulemuslikkuse pärast.

Põhiõigused on kõikides laienemisprotsessis osalevates riikides üldiselt seadusega ette nähtud ja kaitstud, kuid nende tõhusa rakendamise tagamisel esineb endiselt probleeme. Õigus- ja poliitikaraamistikku täiendatakse järk-järgult sedamööda, kuidas riigid liituvad Euroopa inimõigustealaste õigusaktidega ja ühtlustavad oma õigusnorme liidu õigustikuga. See kehtib eelkõige andmekaitsereformide kohta. Rakendamine on siiski jätkuvalt aeglane ja inimõiguste kaitse tugevdamiseks vastu võetud poliitika rahastamisel esineb endiselt süsteemseid puudujääke, mistõttu paljud sektorid sõltuvad annetajatest. Albaania, Põhja-Makedoonia ja Serbia kogemused näitavad, et teiste kandidaatriikide vaatlejana Euroopa Liidu Põhiõiguste Ametiga liitumine aitab kaasa tervikliku järelevalve- ja andmekogumissüsteemi väljatöötamisele, mis tagab inimõigustealaste õigusaktide, poliitika ja strateegiate tõhusama rakendamise.

Enamikus piirkonna riikides täidavad ombudsmani institutsioonid ning muud sõltumatud ja reguleerivad asutused, näiteks võrdõiguslikkust edendavad asutused, olulist rolli, jälgides riigi tegevust **inimõiguste** austamisel, kaitsmisel ja tagamisel vastavalt riigi rahvusvahelistele kohustustele. Nende tegelik sõltumatus, ressursid ja suutlikkus on siiski endiselt ebapiisavad ning puudulik on ka nende antud soovitude rakendamine. Piirkonna valitsused peavad järjepidevalt järgima kõiki rahvusvaheliste ja piirkondlike inimõiguste seire organite soovitusi, sealhulgas neid, mis käsitlevad vanglatingimusi ning piinamise ja väärkohtlemise vältimist. See kehtib eelkõige näiteks Põhja-Makedoonia, Moldova ja Serbia kohta, kus piinamise ja ebainimliku või alandava kohtlemise või karistamise tõkestamise Euroopa Komitee soovitusi ei ole süstemaatiliselt järgitud. Kodanikuühiskond täiendab või isegi asendab valitsuse tegevust haavatavas olukorras olevatele isikutele teenuste osutamisel; näiteks Albaanias ja Serbias pakuvad kodanikuühiskonna organisatsioonid varjupaigateenust seksuaalse ja soolise vägivalla või inimkaubanduse ohvritele. Lääne-Balkani partnerite puhul on eelmiste aastate aruannetes esitatud probleemid ja soovitud suures osas endiselt aktuaalsed ning nendega tuleb kiiremas korras tegeleda. Türgis on inimõiguste olukord jätkuvalt halvenenud ja kujutab endast tõsist probleemi, sealhulgas seoses Euroopa Inimõiguste Kohtu teatavate otsuste, eelkõige Kavala kohtuasjas tehtud otsuse täitmata jätmisega.

Sõnavabadus, meediavabadus ja pluralism on demokraatliku ühiskonna alustalad ja neid tuleb alal hoida. Lääne-Balkani piirkonnas ei ole varasemate soovitude rakendamisel tehtud mingeid edusamme või on toimunud koguni tagasilangus. Mitmes riigis iseloomustab meediamaaistikku sügav poliitiline polariseerumine. Pluralismi, sõltumatust ja kvaliteetse

professionaalse ajakirjanduse arengut õõnestab paljudes riikides meedia koondumine ja poliitikute mõju meediale. Ajakirjanike töötingimused on jätkuvalt halvad, mis võib viia enesetsensuurini. Kogu piirkonnas tekitavad jätkuvalt tõsist muret ajakirjanike ähvardamise, hirmutamise ja nende suhtes vägivald rakendamise juhtumid ning ametiisikute halvustavad märkused. Mõnes riigis tehakse jõupingutusi selle nähtuse kõrvaldamiseks, kuid kõik riigid peavad tagama kõigi juhtumite süstemaatilise kohtuliku menetlemise. Ajakirjanike ebapiisaval kaitsmisel ja juhtumite ebapiisaval menetlemisel võib olla heidutav mõju meediavabaduse teostamisele.

Üldiselt kahjustab avalik-õiguslike ringhäälinguorganisatsioonide sõltumatust ebapiisav rahastamine ja poliitiline mõju. Tuleb tagada meediaregulaatorite sõltumatus, sealhulgas juhtkonnaliikmete tulemuspõhise ametisse nimetamise kaudu. Riikides, kus see nii ei ole, nagu Serbias, peavad reguleerivad asutused tegutsema erapooletult ja täitma oma volitusi täies ulatuses. Samuti tuleb rohkem toetada sõltumatute eneseregulatsiooniorganite tegelikku toimimist. Kõik riigid peavad suurendama meedia rahastamise läbipaistvust. Venemaa desinformatsiooni vastu võitlemiseks tehtud jõupingutused on viinud ringhäälingulubade peatamiseni Moldovas ja veebiressursside blokeerimiseni Ukrainas. Türgis jätkus tõsine tagasilangus sõnavabaduse valdkonnas. Ajakirjanikele, inimõiguste kaitsjatele, advokaatidele, kirjanikele, opositsioonipoliitikutele, üliõpilastele ja sotsiaalmeedia kasutajatele on jätkuvalt esitatud kuriteosüüdistusi ning neid on ka süstemaatiliselt süüdi mõistetud.

Enamikus riikides on ametiasutused töötanud selle nimel, et luua õiguslik ja institutsiooniline raamistik **soolise võrdõiguslikkuse tagamise ja soolise vägivald vastase võitluse** valdkonnas võetud kohustuste täitmiseks, eelkõige Istanbuli konventsiooni sätete ülevõtmiseks. Konventsiooni on ratifitseerinud kõik laienemispartnerid, välja arvatud Kosovo, kelle puhul on põhjuseks staatusega seotud probleemid, ja Türgi, kelle taganemise riiginõukogu lõplikult kinnitas. Siiski on vaja teha rohkem jõupingutusi, et muuta sooline võrdõiguslikkus reaalsuseks ja tagada poliitika kestlik rakendamine. Sooline vägivald on endiselt levinud suures osas piirkonnast. Kõigis riikides tuleb suurendada kõigi vägivallavormide ohvritele antavat abi. Muret tekitab on suundumus, et avalikus diskursuses kasutatakse üha enam halvustavaid väljendeid või tehakse vihkamist õhutavaid avaldusi naispoliitikute, ajakirjanike ja inimõiguste kaitsjate suhtes, eriti Türgis, Montenegros, Serbias ja Põhja-Makedoonias. Samuti on täheldatud vaenukõnet ja vägivalda lesbide, geide, biseksuaalide, trans- ja intersooliste ning *queer*-inimeste (LGBTIQ) vastu, kelle põhiõigusi mitmes riigis sageli kahtluse alla seatakse.

Diskrimineerimist keelavad ning vaenukuritegude ja vaenukõne tõkestamisele suunatud õigusaktid ja poliitika on üldiselt kehtestatud, kuid jätkuvalt tuleb tegeleda õigusaktide puuduste ja lünkadega, mis on muu hulgas seotud kaitsvate alustega. Võrdõiguslikkust edendavatele asutustele ja muudele institutsioonidele, kelle ülesanne on edendada võrdset kohtlemist ning rakendada ja jälgida mittediskrimineerimise poliitikat, tuleb tagada piisavad vahendid oma volituste täitmiseks, sealhulgas ohvrite abistamiseks, uuringute läbiviimiseks ning aruannete ja soovitude avaldamiseks.

Kuigi **laste õiguste** tugevdamise mehhanismid on üldiselt paigas, tuleb kogu piirkonnas, eelkõige Kosovos ja Põhja-Makedoonias, märkimisväärselt parandada asutustevahelist koordineerimist, et tagada lastekaitsesüsteemide tõhusus kooskõlas laste parimate huvidega. Endiselt on keeruline tagada Ukrainas olevate laste ja Ukrainast põgenenud laste tegelikku juurdepääsu haridusele. Tuleb edasi arendada lapsesõbralikke kohtusüsteeme ning muuta kättesaadavaks ja süsteemsemalt kasutatavaks kinnipidamise alternatiivid, et seda kasutataks üksnes viimase abinõuna ja võimalikult lühikese aja jooksul. Lastevastane vägivald ja lapsega sõlmitud abielud on endiselt suur probleem. Enamasti puuduvad usaldusväärsed ja

võrreldavad, vanuse ja soo alusel liigendatud andmed, mis on vajalikud lastevastase vägivalda käsitlemiseks. Paljude riikide, eelkõige Gruusia, Moldova, Ukraina ning Bosnia ja Hertsegoviina puhul valmistab muret vanemliku hoolitsuseta laste ning puuetega laste ja täiskasvanute jätkuv institutsionaliseerimine. Ainult Põhja-Makedoonia on saavutanud laste täieliku deinstitutsionaliseerimise, st suurtest hoolekandeesutustest mujale paigutamise. **Puuetega inimeste õiguste** tagamise mehhanismide tugevdamiseks tehakse küll jõupingutusi, kuid vaja on palju suuremaid investeeringuid, et saavutada täielik vastavus ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsioonile, eelkõige seoses üleminekuga kogukonnapõhisele hooldusele, iseseisva eluga, juurdepääsetavusega ja kaasamisega.

Vähemuste hulka kuuluvate isikute õiguste kaitse on piirkonnas endiselt ebaühtlane. Albaanias, Gruusias, Moldovas ja Ukrainas tuleb veel täiendada õigusraamistikke ja rakendusmehhanisme, samas kui Serbia ja Põhja-Makedoonia peavad rakendama rahvusvähemuste raamkonventsiooni nõuandekomitee soovitusel. **Romad** on endiselt kõige enam puudustkannatav kogukond ning nad on sageli diskrimineerimise, vihkamisest ajendatud intsidentide ning sotsiaalse ja majandusliku tõrjutuse ohvrid.

Õigus, vabadus ja turvalisus

Lääne-Balkan ja Türgi on jätkuvalt kuritegeliku tegevuse ja ELis tegutsevate organiseeritud kuritegelike rühmituste keskused, toimides oluliste transiidipunktidenä, kust erinevate Balkani poolsaart läbivate marsruutide kaudu liiguvad ELi smugeldatavad rändajad, inimkaubanduse ohvrid ja ebaseaduslikud kaubad. Piirkonna kurjategijatel ja kuritegelikel võrgustikel on ka märkimisväärne mõju raskele ja organiseeritud kuritegevusele mujal maailmas, sealhulgas Ladina- ja Lõuna-Ameerikas, kus nad etendavad olulist rolli ülemaailmses kokaiinikaubanduses ja ELi toimetatava heroini transiitkaubanduses ning hõlbustavad inimkaubanduse ohvrite, ebaseaduslike sisse- ja väljarändajate ja ebaseaduslike kaupade sisenemist ELi riikidesse. Heroini ja sünteetiliste uimastite salakaubaveoks loodud kuritegelikku infrastruktuuri kasutatakse kokaiini salakaubaveoks Balkani poolsaart läbivate marsruutide kaudu mõlemas suunas, samuti Musta mere sadamatesse.

Moldova ja Gruusia organiseeritud kuritegelikud rühmitused tegelevad aktiivselt rändajate ebaseadusliku üle piiri toimetamisega, organiseeritud varavastase kuritegevusega, inimkaubandusega, küberneetilistest vahenditest sõltuva kuritegevusega, mitterahalist maksepettustega, aktsiisipettustega ja tulirelvade salakaubaveoga ning panevad toime muid seonduvaid kuritegusid, näiteks dokumendipettusi. Paljud neist rühmitustest tegelevad mitme kuriteoliigiga, s.t kaubitsevad rohkem kui ühe ebaseadusliku kaubaga. Ukraina asub sõlmpunktis, mille kaudu toimub ebaseaduslike kaupade smugeldamine ELi, ning ta on ka inimkaubanduse lähte-, transiit- ja sihtriik. Vaatamata sõjaga seotud probleemidele, sealhulgas institutsioonilise suutlikkuse vähenemisele, mis on tingitud isikuvarustuse märkimisväärtsetest kaotustest ja vähenenud rahastamisest organiseeritud kuritegevuse vastu võitlemiseks, on Ukraina asjaomased asutused näidanud üles märkimisväärt vastupidavust ja tegutsemisvõimet.

Venemaa agressioonisõda Ukraina vastu on alates 2022. aasta veebruarist avaldanud märkimisväärt mõju kuritegevusalasele olukorrale piirkonnas, sealhulgas võimsate piirkondlike kuritegelike rühmituste koostööle, mis on suuresti lõppenud. Samas on tekkinud uued asjaolud ja piirkonna kuritegelikud rühmitused kasutavad neid ära.

ELi ja laienemisprotsessis osalevate riikide vaheline õiguskaitsekoostöö (sealhulgas operatiivtasandil) on positiivselt arenenud. Kõik Lääne-Balkani partnerid on ratifitseerinud Europoliga sõlmitud operatiivkoostöölepingud (välja arvatud Kosovo, kellega on sõlmitud koostöökord) ja neil on juurdepääs Europoli turvalisele teabevahetusvõrgule (SIENA).

Albaania, Bosnia ja Hertsegoviina, Kosovo, Montenegro, Põhja-Makedoonia ja Serbia on lähetanud Haagis asuva Europol juurde kontaktametnikud. Europol ja Türgi vaheline koostöö põhineb strateegilisel koostöökokkuleppel, mis välistab isikuandmete jagamise, kuid hõlbustab koostööd mitmes valdkonnas. Europol juurde on lähetatud Türgi kontaktametnik ja Türgi osaleb ka SIENAs. Ukraina, Moldova ja Gruusia on sõlminud Europoliga operatiivkoostöölepingud, osalevad SIENAs ja avasid Europol juures kontaktbürood. Laienemisprotsessis osalevate riikide osalemine EMPACTis (kuritegevusega seotud ohte käsitlev valdkondadevaheline Euroopa platvorm, mille toimimist juhivad liikmesriigid), on üldiselt veelgi kasvanud, ehkki see on endiselt ebaühtlane. Lisaks rakendatakse operatiivmeetmeid üha sagedamini laienemisprotsessis osalevate riikide juhtimisel või kaasujuhtimisel, mis on väga tervitatav suundumus. Kõik Lääne-Balkani partnerid ning Moldova ja Ukraina osalesid mitmel ühismeetmete päeval, mille otsesteks tulemusteks olid kurjategijate ja korrumpeerunud ametnike vahistamised, konfiskeerimised ja uute uurimiste algatamine.

Ebaseaduslik kauplemine uimastitega kujutab endast laienemisprotsessis osalevates riikides jätkuvalt tulusat kuritegelikku turgu. Kui kanepi konfiskeerimise pikaajaline suundumus Lääne-Balkani piirkonnas on languses, siis kokaiini konfiskeerimine (eriti meresadamates) on tõusuteel ja konfiskeeritud heroini kogused on suuresti jäänud samaks. Kõigil Lääne-Balkani partneritel, välja arvatud Albaanial, on või hiljuti oli olemas riiklik uimastistrateegia, millele mõnel juhul lisandub ka tegevuskava. Teave kavade rakendamise (kvaliteedi) kohta ei ole kättesaadav, kuna enamikul juhtudel ei ole hindamist tehtud. Türgi riiklik strateegia ja tegevuskava kaotavad sel aastal kehtivuse. Moldova ja Gruusia võtsid vastu nii uue uimastistrateegia kui ka tegevuskava, samas kui Ukrainal uimastistrateegia ja tegevuskava puuduvad. Piirkonnas tuleb teha tõsisid jõupingutusi riiklike uimastivaatluskeskuste ja uute psühhoaktiivsete ainete eest varajase hoiatamise riiklike süsteemide loomiseks. Riiklik uimastivaatluskeskus, mis täidab olulist rolli uimastiteabesüsteemi koordineerimisel ja mis on ELi Reitoxi võrgustikuga (uimastite ja uimastisõltuvuse Euroopa teabevõrgustik) ühinemise eeltingimus, on loodud ja toimib ainult Serbias. Samuti on piirkonna riikidest ainult Serbias olemas ametlik ja/või toimiv riiklik uute psühhoaktiivsete ainete eest varajase hoiatamise süsteem; see puudus tuleks kiiresti kõrvaldada. Euroopa Narkootikumide ja Narkomaania Seirekeskus pakub laienemisprotsessis osalevatele riikidele pikaajalist tuge või teeb nendega koostööd koostöökordade või kahepoolsete lepingute alusel.

Lääne-Balkanil jätkub **väike- ja kergrelvade** üldise **kontrolli** tegevuskava (aastani 2024) rakendamine. 2023. aasta mais saavutati poliitiline kokkulepe jätkata tegevuskava rakendamist pärast 2024. aastat Kagu- ja Ida-Euroopa väike- ja kergrelvade kontrolli keskuse (SEESAC) toel. Arvestades väike- ja kergrelvade suurt ja kasvavat arvu pärast Venemaa täiemahulist sissetungi Ukrainasse, on EL koos Ukrainaga juba rakendanud mitu ennetavat meetodit relvakaubanduse ohu vastu võitlemiseks ning Ukraina peaks jätkama koostööd rahvusvahelise õiguskaitsekogukonnaga, et seda ohtu vähendada. See hõlmab Europolit ning Euroopa Piiri- ja Rannikuvalveametit (Frontex) pakutavat toetust, Ukraina osalemist EMPACTis tulirelvade teemal ning Euroopa Liidu nõuandemissiooni tööd Ukrainas.

Inimkaubanduse vastu võitlemisel tehti laienemisprotsessis osalevates riikides edusamme, kuid need on ebaühtlased. On vaja teha pidevaid jõupingutusi, et viia siseriiklikud õigusaktid vastavusse liidu asjaomase õigustikuga ja tagada tõhus rakendamine, sealhulgas ennetusmeetmed, ohvrite varajane tuvastamine, kaitse ja abistamine, inimkaubanduse juhtumite tulemuslik uurimine, süüdistuste esitamine ja kuritegude toimepanijate süüdimõistmine.

Laienemisprotsessis osalevate riikide edusammud **organiseeritud kuritegevuse ja korruptsiooni, eriti suukorruptsiooni juhtumite proaktiivsel uurimisel, süüdistuste esitamisel ja lõplike süüdimõistvate otsuste tegemisel** on ebaühtlased, ent üldiselt ebapiisavad, ja vaja on jätkuvaid jõupingutusi. Rahapesu tuleks rohkem uurida iseseisva kuriteoliigina ja selliste kuritegude toimepanijad tuleks vastutusele võtta. Finantsuurimisi tuleks tõhustada ja süstemaatilisemalt kasutada organiseeritud kuritegelike rühmituste lammutamiseks ning kriminaaltulu arestimiseks ja konfiskeerimiseks. Hiljutised juhtumid on taas toonud esile kriminaalõigussüsteemi kõigile tasanditele organiseeritud kuritegelike rühmituste sisseimbumise ohu. Mõnes riigis on tehtud jõupingutusi tegevussuutlikkuse tugevdamiseks ja õigusasutustest korruptsiooni väljajuurimiseks ning need peavad nüüd andma konkreetseid tulemusi. Selleks et heidutada inimesi kuritegusid toime panemast ning taastada kodanike usaldus õiguskaitseasutuste ja kohtusüsteemi vastu, on oluline püsivalt saavutada veenvaid tulemusi. Ukrainas, Moldovas ja Gruusias tuleks jätkata võitlust nn seaduslike varaste nähtuse vastu.

Albaania peab veelgi suurendama jõupingutusi inimkaubanduse, rahapesu ja suukorruptsiooni vastu võitlemiseks ning küberkuritegevuse tõkestamiseks (mh kriminaliseerides laste seksuaalse väärkohtlemise internetis). Kuigi kriminaaltulu konfiskeerimine on märkimisväärselt kasvanud, on see konfiskeeritud summadega (mis on siiski vähenenud) võrreldes veel väga väike. Riigil puudub endiselt kriminaaltulu jälitamise talitus. Samuti on tuntavalt vähenenud konfiskeeritud uimastite kogus. Korruptsiooni ja organiseeritud kuritegevuse vastase võitluse eristruktuur (SPAK) saavutas täiendavaid tulemusi ning peaks jätkama oma uurimiste ja kõrgetasemeliste isikute suhtes tehtud süüdimõistvate kohtuotsuste arvu suurendamist. Asjaolu, et Bosnias ja Hertsegoviinas ei ole organiseeritud kuritegevuse vastases võitluses edusamme tehtud, tekitab suurt muret. Kosovo on teinud mõningaid edusamme organiseeritud kuritegevuse vastu võitlemisel ning peaks suurendama jõupingutusi proaktiivsete uurimiste, süüdimõistvate kohtuotsuste ja kuritegelikul teel saadud vara konfiskeerimise valdkonnas, kus on endiselt palju arenguruumi. Põhja-Makedoonia puhul tekitab suurt muret kohtunike nõukogu ja kohtusüsteemi töö lubamatu väline mõjutamine. Mõned karistusseadustiku muudatused, mis võeti vastu kiirendatud parlamendimenetluse teel, mõjutavad paljusid suukorruptsiooni juhtumeid ning nende tulemusena peatatakse või koguni lõpetatakse nende juhtumite uurimine. Samuti peavad ametiasutused tõhustama jõupingutusi rahapesu ja majanduskuritegevuse vastu võitlemisel. Montenegros on toimunud paljulubav areng võitluses organiseeritud kuritegevuse vastu: riigis on vahistatud organiseeritud kuritegelike rühmituste kõrgetasemelisi liikmeid ja õiguskaitseasutuste kõrgeid ametnikke. See rõhutab, kui oluline on järjekindlalt ja jõuliselt tõkestada organiseeritud kuritegevuse imbumist politseisse ja kohtusüsteemi. Muret tekitab aga süüdimõistvate kohtuotsuste puudumine tubaka salakaubaveo, rahapesu, inimkaubanduse ja küberkuritegevuse valdkonnas, samuti kriminaaltulu konfiskeerimise väga väike maht. Finantskuritegudega seoses tehtud süüdimõistvate kohtuotsuste arv küll kasvas 2022. aastal, kuid need otsused põhinesid üksnes kokkuleppemenetlustel. Serbia tulemused organiseeritud kuritegevuse vastase võitluse valdkonnas on vastuolulised: uurimiste ja süüdistuste arv on kasvanud (sealhulgas seoses inimeste ebaseadusliku üle piiri toimetamisega), kuid esimese astme ja lõplike süüdimõistvate kohtuotsuste arv on vähenenud ning konfiskeerimiste maht on väga väike. Türgi on suurendanud osalemist ühisoperatsioonides ELi liikmesriikide ja naaberriikidega, ent peab tõhustama rahapesu ja majanduskuritegevuse vastast võitlust, sealhulgas kuritegeliku vara konfiskeerimist. Moldovas viidi läbi mitu finantsuurimist, arestiti (ja vähemal määral ka konfiskeeriti) teataval hulgal varasid ning saavutati esimesi tulemusi lõplike süüdimõistvate kohtuotsuste langetamisel, mida tuleks nüüd konsolideerida. Gruusias kasvas märkimisväärselt nn seaduslike varaste suhtes tehtud lõplike süüdimõistvate

kohtuotsuste arv; samuti kuulutati välja süüdimõistvad kohtuotsused rahapesu käsitletud kohtumenetlustes. Ukraina on hakanud saavutama esimesi tulemusi, kuid organiseeritud kuritegevuse raskete vormide, rahapesu ja muude finantskuritegude vastu võitlemisel on vaja teha edasisi jõupingutusi.

Terrorismivastase võitluse ja radikaliseerumise ennetamise alane koostöö on oluline kõigi laienemisprotsessis osalevate riikide puhul, kuid ELi ja Lääne-Balkani vahelises koostöös on see jätkuvalt prioriteet. Terrorism ja vägivaldne äärmuslus – kõigis oma vormides ja sõltumata päritolust – kujutavad endast endiselt probleemi ja julgeolekuohtu. Teatati vägivaldsete äärmuslaste vahistamisest ja nurjatud rünnakutest. ELi – Lääne-Balkani justiits- ja siseministrite kohtumisel, mis peeti 2022. aasta novembris, rõhutati taas, et on oluline tõhustada meetmeid, mida võetakse Venemaa Ukraina-vastases agressioonisõjast tulenevate ohtude tuvastamiseks ja nende vastu võitlemiseks. Piirkonnaga tehtava koostöö peamine raamistik on jätkuvalt Lääne-Balkani terrorismivastase võitluse ühine tegevuskava, mille rakendamisel ühendatakse poliitiline järjekindlus toetuse ja korrapärase järelevalvega. Edusamme on tehtud kogu piirkonnas; Albaania ja Põhja-Makedoonia on rakendanud enamiku meetmetest. Lisaks allkirjastasid need kaks riiki 2022. aasta detsembris ministrite tasandil ajakohastatud rakenduskorra, mis on suunatud seni veel täitmata eesmärkidele. Ülejäänud Lääne-Balkani partnerid esitasid 2023. aasta esimeses kvartalis viiendat korda uued aruanded tegevuskava rakendamise kohta. Märkimisväärseid edusamme tehti ka Montenegros; nüüd peetakse Euroopa Komisjoniga arutelusid kahepoolse kokkuleppe ajakohastamise üle. Üldiselt on vaja teha rohkem jõupingutusi, et ennetada mis tahes vormis radikaliseerumist, sealhulgas vanglates, rakendada vangistusest tingimisi ennetähtaegselt vabastatud vägivaldsete äärmuslike õigusrikkujate suhtes järelmeetmeid ning tulemuslikult käsitleda terroristlikku ja äärmuslikku veebisisu. Nagu märgiti Europol 2023. aasta aruandes terrorismi olukorra ja suundumuste kohta, toimub värbamine jätkuvalt nii internetis kui ka mitteametlikes religioossetes hoonetes ja kinnipidamisasutustes toimuvatel kogunemistel. Serbias ja Albaanias on riiklike strateegiate ja tegevuskavade läbivaatamine käimas ning Bosnias ja Hertsegoviinas, Kosovos, Põhja-Makedoonias ja Montenegros on see juba lõpule viidud. Gruusias, Moldovas ja Ukrainas on terrorismioht endiselt väike ning nende riikide terrorismivastased õigusaktid on üldjoontes kooskõlas rahvusvaheliste standarditega. Nende riikide strateegilistes julgeolekuraamistikes tunnistatakse terrorismi kui ohtu ja loodud on eriteenistused. Euroopa asutustega terrorismivastase võitluse valdkonnas tehtav operatiivkoostöö on hästi välja kujunenud.

Terrorismi rahastamist ja rahapesu tõkestamist käsitlevate õigusaktide vastavusse viimine ja nende tõhus rakendamine on endiselt ebaühtlane. Kui Põhja-Makedoonia puhul on teatatud edusammudest õigusaktide, strateegiate ja rakendamise osas, siis Bosnias ja Hertsegoviinas on õigusaktid parlamendi heakskiidu ootel ning uurimiste, süüdistuste esitamise ja lõplike kohtuotsuste osas ei ole veel tulemusi saavutatud. Albaania, mida kontrollib rahapesuvastase töökond, on viimase kuue kuu jooksul tegelenud kõigi tegevuskava punktidega. 2023. aasta juunis otsustas rahapesuvastane töökond teha ettepaneku kohapealse visiidi korraldamiseks, mille tulemusel eemaldati Albaania 2023. aasta oktoobris nn hallist nimekirjast. Rahapesuvastane töökond jätkab siiski järelevalvet, et kontrollida, kas Albaania võimalik vabatahtliku maksukuulekuse programm (sealhulgas võimalikud amnestiaprogrammid) on rahapesuvastase töökonna põhimõtete ja parimate tavadega kooskõlas. Rahapesuvastase töökonna hallist nimekirjast eemaldamiseks peaks Türgi viima oma õigusraamistiku kooskõlla rahapesuvastase töökonna tegevuskava punktidega. Ukrainas, Moldovas ja Gruusias on kehtestatud õigusnormid, millega kriminaliseeritakse terrorismi rahastamine, kuid mõned valdkonnad on vaja veel Moneyvali soovitude ja asjakohaste ELi õigusaktidega vastavusse viia.

Kuus Lääne-Balkani partnerit mõistavad üha paremini, et elutähtsa taristu kaitseks on vaja tugevat raamistikku. Kosovo, Montenegro ja Serbia on selles valdkonnas välja töötanud asjakohased õigusnormid, samas kui Bosnias ja Hertsegoviinas on vastavad õigusnormid olemas vaid osaliselt.

Enamik Lääne-Balkani partnereid on repatrieerinud **terroristidest välisvõitlejad** ja nende pereliikmed Kirde-Süüriast. Bosnia ja Hertsegoviina on väljendanud valmisolekut repatrieerida kõik terroristidest välisvõitlejad. Kehtestatud on õigusnormid, mis võimaldavad välisvõitlejaid nende naasmisel vastutusele võtta, kuid tegelik vastutuselevõtmine oli piirkonnas ebaühtlane. Bosnias ja Hertsegoviinas võeti vastutusele seitse naasnud terroristist välisvõitlejat; nendega kaasas olnud kuus naist said tingimisi karistused. Albaanias uuritakse üheksat endiselt Kirde-Süürias viibiva Albaania kodaniku juhtumit; seni repatrieeritud 37 naise ja lapse puhul ei ole süüdistusi esitatud. Montenegro on võtnud vastutusele ühe kodumaale naasnud kodaniku, kes osales Venemaa sissetungis Ukrainasse 2014. aastal. Kohtuotsuseid iseloomustavad leebed karistused ja see tekitab muret. Mis puudutab osalemist Venemaa sõjas Ukraina vastu, siis peale Albaania, kelle teatel on üks tema kodanik sõitnud Ukrainasse sõdima, ei ole ükski teine Lääne-Balkani partner teatanud, et tema kodanikud oleksid viimasel ajal välismaale sõdima läinud. Avatud allikates on siiski teatatud sellest piirkonnast Ukrainasse suundunud isikutest.

Mitmesugustest terrorirühmitustest tulenevate püsivate ohtude tõttu seadis Türgi endiselt esikohale võitluse Kurdistani Töölispartei (PKK) vastu ja Güleni liikumise likvideerimise. PKK on endiselt ELi nimekirjas, milles on loetletud terrorismiga seotud isikud, rühmitused ja üksused. Türgi on ka jätkanud aktiivset terrorismivastast koostööd rahvusvahelise kogukonnaga, olles ISISE vastu võitlemise ülemaailmse koalitsiooni, ülemaailmse terrorismivastase foorumi ja Euroopa Nõukogu terrorismiekspertide komitee liige. Türgi oli ISISE vastu võitlemise koalitsiooni terroristidest välisvõitlejaid käsitleva töörühma kaasjuht ning andis koalitsiooni poolt Iraagis ja Süürias läbi viidud terrorismivastaste operatsioonide jaoks juurdepääsu oma õhuruumile ja rajatistele. Türgi ametivõimud peaksid siiski tagama, et riigi terrorismivastane seadus ja selle kohaldamine oleksid kooskõlas õigusriigi põhimõttega ning et selle kohaldamisel austataks põhiõigusi ja -vabadusi. Türgi peaks viima oma terrorismivastased õigusnormid vastavusse ELi standarditega ja järgima Veneetsia komisjoni arvamust massihävitusselvade leviku rahastamise tõkestamise seaduse kohta.

Hübriidohud

Hübriidohud, sealhulgas desinformatsioon, välisriigist lähtuv infoga manipuleerimine ja sekkumine ning küberründed, eelkõige elutähtsa taristu vastu, on laienemisprotsessis osalevate riikide jaoks endiselt poliitiline ja julgeolekualane väljakutse. Need ohud kasvasid järsult eelmisel aastal, mil Venemaa alustas agressioonisõda Ukraina vastu, ja kujutavad endast jätkuvalt märkimisväärset probleemi nii ELile kui ka laienemisprotsessis osalevatele riikidele. Pärast seda, kui Ukrainale ja Moldovale anti hiljuti kandidaatriigi staatus ning Gruusial tekkis väljavaade saada ELi liikmeks, on mitmesugused osalejad, eelkõige Venemaa toetatud osalejad, jätkuvalt tegutsenud selle nimel, et seada kahtluse alla ELi usaldusväarsus ja õõnestada üldsuse usaldust demokraatlike institutsioonide vastu. Need osalejad on jätkanud infoga manipuleerimist ja sekkumist kas otse või vahendajate kaudu, sünkroonides sageli oma tegevust eri sektorites tahtlikult esile kutsutud häiretega ja kasutades ära haavatavusi.

Desinformatsioon ning välisriigist lähtuv infoga manipuleerimine ja sekkumine on alates eelmisest aastast **märkimisväärselt suurenenud**. Sama ajal Venemaa täiemahulise invasiooniga Ukrainasse levitati laienemisprotsessis osalevates riikides mitmesuguseid Kremli narratiive, kusjuures tulemused olid erinevad. Eriti tulemuslikuks on see tegevus osutunud Serbias, kus osa kohalikust meediast ja mõned peavoolu poliitilised jõud levitavad

venemeelseid narratiive – peale Serbia ka mujal Lääne-Balkani piirkonnas. Märkimisväärtusest jõupingutustest hoolimata on vastupanuvõime nende ohtude suhtes endiselt nõrk, sest meediapädevus on vähene, usaldus institutsioonide vastu on väike, sõltumatu ja professionaalne ajakirjandus on piiratud ning meediavabaduse tase on madal. Samuti on pärast otsust tunnustada Ukraina, Moldova ja Gruusia Euroopa-väljavaadet ning anda Moldovale ja Ukrainale kandidaatriigi staatus nende kolme riigi vastu korraldatud uusi välisriigist lähtuvaid infoga manipuleerimise ja sekkumise kampaaniaid, mille peamine eesmärk on diskrediteerida ELiga ühinemise püüdlusi ja süüdistada Läänt piirkonna praeguses olukorras. Gruusia puhul püüti desinformatsiooni ühe eraldi suuna raames väita, Lääne eesmärk on avada Gruusia kaudu n-ö teine rinne Venemaa vastu. Ametivõimud peaksid aktiivsemalt sellist desinformatsiooni ümber lükkama.

Küberturve ja küberkerksus on kõigis laienemisprotsessis osalevates riikides jätkuvalt **üks peamisi prioriteete**. Mõned riigid teatasid aasta jooksul toimunud küberrünnetest, mis avaldasid ulatuslikku mõju avalikule haldusele ja avalikele teenustele. Albaania, Põhja-Makedoonia, Montenegro, Ukraina ja Moldova on teinud edusamme küberturbe liidu õigustikuga vastavusseviimisel. 2023. aasta juunis toimus Brüsselis kõrgetasemeline küberturbeteemaline konverents, millel käsitleti vastupidava Lääne-Balkani küberruumi loomist. ELi ja Ukraina vaheline teine küberturbealane dialoog peeti füüsilises vormis 2022. aasta septembris.

Aruandeperioodil toimusid **valimised** Albaanias, Bosnias ja Hertsegoviinas, Kosovos, Moldovas, Montenegros ja Türgis. Järgmisel perioodil korraldatakse valimised Põhja-Makedoonias, Ukrainas, Moldovas ja Gruusias. Kolmandate riikide ja valitsusväliste osalejate sekkumiskatsete ennetamiseks ja tõkestamiseks on vaja võtta lisameetmeid.

Välismaised otseinvesteeringud kasvasid kõigis riikides peale Ukraina. Enamikus laienemisprotsessis osalevates riikides puuduvad endiselt tugevad raamistikud välismaiste otseinvesteeringute kontrollimiseks kooskõlas ELi välismaiste otseinvesteeringute taustauuringute määrusega; erandiks on vaid Moldova, kus vastav süsteem on olemas.

Ränne

Venemaa agressioonisõda **Ukraina** vastu on toonud kaasa Ukraina pagulaste arvu suurenemise ning teiste riikide seas on eelkõige Moldova, aga ka Montenegro, Serbia, Albaania ja Põhja-Makedoonia täitnud olulist rolli nende pagulaste vastuvõtmisel.

Ebaseaduslik ränne, eelkõige võitlus rändajate ebaseadusliku üle piiri toimetamise ja inimkaubanduse vastu, kujutab endast endiselt suurt väljakutset nii **Lääne-Balkani** kui ka **Türgi** jaoks. Euroopa Piiri- ja Rannikuvalveameti (Frontex) andmetel oli Lääne-Balkanilt lähtuvate ebaseaduslike piiriületuste koguarv ELi välispiiril 2022. aastal ligikaudu 144 100 ehk 134 % rohkem kui 2021. aastal (61 600). Alates aasta algusest kuni 31. juulini 2023 Lääne-Balkanilt ELi ebaseaduslikult saabunute koguarv 2022. aasta sama perioodiga võrreldes siiski vähenes. 2023. aasta esimese seitsme kuu jooksul avastati Lääne-Balkani rändeteel ligikaudu 52 200 ebaseaduslikku piiriületust, mida oli 26 % vähem kui eelmise aasta samal perioodil. 2022. aastal ja 2023. aasta esimese seitsme kuu jooksul olid peamised riiki sisenejad pärit Süüriast, Afganistanist ja Türgist.

Türgist ja Serbiast lennukiga saabuvate inimeste suure arvu taga on järgmised peamised tegurid: i) viisavabadus; ii) piirkonna läbimiseks kuluv lühike aeg, mis Rahvusvahelise Migratsiooniorganisatsiooni andmetel oli 2022. aastal keskmiselt 8 päeva võrreldes 2021. aasta 53 päevaga; iii) suhteliselt madalad hinnad, mida smugeldajate võrgustikud piirkonna läbimise eest nõuavad; ning iv) asjaolu, et teiste rändeteede (nt Vahemere lääneosa) kaudu on ELi raskem siseneda.

Euroopa Komisjoni poliitiline eesmärk on toetada piirkonnas rändesurve all olevaid Lääne-Balkani partnereid kui potentsiaalseid tulevase ELi liikmesriike. Kooskõlas ELi Lääne-Balkani tegevuskavaga on see igakülgne toetus suunatud piirihalduse ja varjupaigamenetluse tõhustamisele, vastuvõtusuutlikkuse suurendamisele, rändajate ebaseadusliku üle piiri toimetamise tõkestamisele, tagasisivõtukoostöö ja riigis viibimise õigusega ebaseaduslike sisserändajate päritoluriiki tagasisaatmise suurendamisele, varjupaiga- ja kaitsesüsteemide ja vastuvõtusuutlikkuse parandamisele ning viisapoliitika ühtlustamisele. Frontexi andmetel saatsid ELi liikmesriigid 2022. aastal Lääne-Balkanile tagasi 5 962 kolmandate riikide kodanikku, ehk 22 % rohkem kui 2021. aastal. Tagasisaatmise peamine sihtriik oli Albaania, millele järgnesid Serbia ja Põhja-Makedoonia. Lisaks oli Rahvusvahelise Migratsiooniorganisatsiooni andmetel 8. juuni 2023. aasta seisuga piirkonna vastuvõtukeskustes ligikaudu 3 657 rändajat ja pagulast ning väljaspool vastuvõtuasutusi oli hinnanguliselt 700 rändajat. Seejuures oli vastuvõtusuutlikkus ligikaudu 12 172 kohta. Lääne-Balkani partnerid osalevad 2022. aasta novembris käivitatud piirkondlikus smugeldamisvastases operatiivpartnerluses, mille eesmärk on toetada õiguskaitse- ja õigusosalast koostööd kuritegelike smugeldamisvõrgustike vastu ning suurendada piirihaldussuutlikkust.

2023. aasta septembrini saabus Türgist ELi (sealhulgas Kreekasse, Itaaliasse ja Bulgaariasse) 22 421 ebaseaduslikku sisserändajat; 2022. aasta samal perioodil oli selliseid sisserändajaid 22 821. Kreekasse saabujate arv kasvas 123 %, samas kui meritsi Itaaliasse saabujate arv vähenes märgatavalt (55 %). Küprosele eraldusjoone kaudu saabujate arv vähenes märkimisväärselt – 42 %.

2016. aastal tehtud ELi-Türgi avaldus on endiselt rändealase koostöö peamine raamistik ja hoolimata selle rakendamisel esinevatest probleemidest on see jätkuvalt olnud tulemuslik. Türgil oli Vahemere idaosa rändetee kaudu toimuva rändega tegelemisel endiselt põhiroll. Türgi jätkas oma tohutuid jõupingutusi 3,6 miljoni Süüriast ja teistest riikidest pärit pagulase vastuvõtmisel ning EL säilitas oma märkimisväärse toetuse. ELi Türgi pagulasrahastust, mille eelarve on 6 miljardit eurot, oli 2023. aasta septembriks välja makstud 5,1 miljardit eurot. Pärast 535 miljoni euro suurust üleminekurahastamist 2020. aastal jätkas komisjon nõukogu taotletud 3 miljardi euro suuruse paketi rakendamist.

Viisanõude kaotamine on jätkuvalt võimas vahend, mis hõlbustab inimestevahelisi kontakte ja toetab Lääne-Balkanil ning Ukrainas, Moldovas ja Gruusias õiguse, julgeoleku ja põhivabaduste valdkonnas reformide tegemist. Nagu kinnitati viisanõudest vabastamise peatamise korra raames 2023. aastal esitatud aruandes,¹ peavad Albaania, Bosnia ja Hertsegoviina, Montenegro, Põhja-Makedoonia,² Serbia, Gruusia, Moldova ja Ukraina tagama viisapoliitika edasise vastavusseviimise ELi viisanõude alla kuuluvate kolmandate riikide loeteluga, eelkõige nende kolmandate riikide puhul, mis kujutavad endast ELi jaoks ebaseadusliku rände või julgeolekuohtu. Viisapoliitika vastavusse viimine ELi nõuetega on endiselt äärmiselt oluline selleks, et nende partnerriikide ja ELi vaheline viisavabadus saaks hästi toimida. Türgi ei teinud aruandeperioodi jooksul edusamme nende viisanõude kaotamise tegevuskavast tulenevate kriteeriumide täitmisel, mis on seni täitmata.

Avaliku halduse reform

¹ [COM\(2023\) 730 final](#).

² Põhja-Makedoonia viisapoliitika on ELi loeteludega peaaegu täielikult vastavusse viidud; ainult ühel riigil (Türgi), mille kodanikelt nõutakse ELi sisenemiseks viisat, on Põhja-Makedooniaga viisavabadusleping.

Avaliku halduse ja reguleeriva raamistiku kvaliteet on ELi **pikaajalise konkurentsivõime**³ seisukohast otsustava tähtsusega. Euroopa Komisjon on tulevasi ELi liikmesriike aastaid süstemaatiliselt suunanud ja toetanud stabiilse ja hästi toimiva avaliku halduse saavutamisel, tuginedes viiele põhimõttele: hea *poliitikakujundamine*, *avaliku teenistuse* juhtimine, tõhus *riigikorraldus* ja selge *vastutavus*, sujuv ja kodanikulähedane *teenuste osutamine* ning usaldusväärne *avaliku sektori finantsjuhtimine*. Kuigi laienemisprotsessis osalevad riigid osalevad aktiivselt selle toetusega seotud tegevuses, jääb enamikul neist endiselt vajaka poliitilisest tahtest ja eestvedamisest, mis on vajalik selleks, et viia ellu tundlikumaid reforme, mis mõjutaksid valdavat käsi-peseb-kätt-kultuuri ning mille tulemusena loodaks stabiilsemad ja professionaalsemad struktuurid ja süsteemid. Seni on enamik reforme olnud pigem kosmeetilised kui sisulised. Kui riigid ei hakka muutma valitsevat halduskultuuri, on neil jätkuvalt keeruline kaasata avalikku haldusse andekaid inimesi, kes suudaksid koordineerida ja viia ellu poliitikat, teenuseid ja investeringuid, mis on vajalikud pikaajalise jõukuse ja ühiskondliku heaolu saavutamiseks, ning selliseid inimesi alal hoida.

Üldiselt on laienemisprotsessis osalevatel riikidel avaliku halduse kvaliteedi osas parimal juhul **mõõdukas valmidus**. Aruandeperioodil oli reformide edenemine üldiselt väga tagasihoidlik. Enamik eelmis(t)e aasta(te) soovitusi kehtib endiselt. Tüüpiline on see, et professionaalse halduse ametlik õiguslik ja institutsiooniline alus on vähemalt osaliselt olemas, kuid seda ei rakendata süstemaatiliselt. Enamik riike (välja arvatud Türgi) on võtnud vastu **avaliku halduse reformimise strateegia** või ajakohastab seda. Nende strateegiate rakendamine on aga ebaühtlane ja sageli ei vii jätkusuutlike reformideni ega avalda püsivat mõju parema avaliku halduse loomise mõttes.

Ukraina puhul on märgata mõningaid edusamme, kuid probleeme esineb endiselt, muu hulgas sõja tõttu. Gruusias ja Moldovas on pärast avaliku halduse reformi ja sellega seotud tegevuskava vastuvõtmist tehtud teatavaid edusamme avaliku halduse tugevdamisel.

Avaliku halduse reformide aluseks on jätkuvalt **poliitika hea kooskõlastamine ja väljatöötamine**. Laienemisprotsessis osalevad riigid peavad poliitika ja õigusaktide väljatöötamisel süstemaatiliselt kasutama andmeid ja tõendusmaterjale, korraldama kaasavaid konsultatsioone ning hindama poliitika ja õigusaktide võimalikku mõju. Hea planeerimine ja nõuetekohane menetlus poliitika kujundamisel suurendaks usaldust ja vastupidavust ning looks avalikkuse ja ettevõtete jaoks prognoositavama regulatiivse keskkonna.

Inimressursside ja avaliku teenistuse juhtimise valdkonnas esineb enamikus riikides ikka veel raskusi läbipaistva, ühtse ja õiglase palgasüsteemi ning saavutuspõhise töölevõtmise, edutamise ja vallandamise süsteemi väljatöötamisel ja süstemaatilisel rakendamisel. Need reformid on vajalikud motiveeritud ja kvalifitseeritud töötajate kaasamiseks ja hoidmiseks ning professionaalse ja hästi toimiva avaliku teenistuse loomiseks. Selliste reformide läbiviimine kipub siiski olema väga tundlik teema. Edusammude saavutamiseks on väga oluline mõista eri sidusrühmade huve ja kartusi ning leida laiapõhjaline toetus.

Tõhusa riigikorralduse ja vastutavuse tagamist pärsivad endiselt vähesed edusammud *riigistruktuuride ratsionaliseerimisel* ning ministeeriumide ja allasutuste vaheliste selgete aruandekohustuse kehtestamisel (Bosnias ja Hertsegoviinas, Albaanias, Kosovos, Põhja-Makedoonias, Serbias ja Moldovas). **Halduskohtute suutlikkus** ja otsuste kvaliteet ei ole piisavad selleks, et üksikisikutel oleks võimalik halduskohtute abil õigust nõuda (Serbias, Põhja-Makedoonias, Albaanias, Bosnias ja Hertsegoviinas ning Moldovas). **Järelevalveasutuste** kvaliteet on varieeruv ja nende soovitusi ei järgita süstemaatiliselt; see

³ [COM\(2023\) 168 final](#), [COM\(2023\) 667 final](#).

piirab tõhusa kontrolli- ja tasakaalustussüsteemi toimimist ning süsteemse parendamise võimalusi. **Mitmetasandilise valitsemise** parandamine eeldab paremat koostööd ja tegevuse koordineerimist keskvalitsuse ning piirkondlike ja kohalike omavalitsuste vahel, teenuste kvaliteedi tagamist kõigil tasanditel ning haldusülesannete vastavusse viimist ressursside ja suutlikkusega. Arvestades vajadust tagada asjakohane tasakaal keskvalitsuse ning piirkondlike ja kohalike omavalitsuste vahel ning eeskirjade, menetluste ja standardite ühtne kohaldamine kõigil avaliku halduse tasanditel, tuleb kõigis riikides teha suuremaid jõupingutusi.

Digitaalsete haldusteenuste osutamine on endiselt avaliku halduse reformimisel kõige enam edenenud valdkond, eriti Albaanias, Serbias ja Ukrainas, kellele teised riigid peavad veel järele jõudma. Samal ajal tuleb kõigil riikidel jätkuvalt tagada, et avalikud teenused on võrdselt kättesaadavad ka inimestele, kellel ei ole piisavalt digivahendeid või -oskusi. Samuti oleks võimalik veelgi lihtsustada halduskorda ning vähendada avalikkuse ja ettevõtete regulatiivset koormust.

Avaliku sektori finantsjuhtimise süsteemi puudulikkus ja ebatõhusus vähendab usaldust ning mõjutab *avaliku sektori tulude tekitamist ja kulude haldamist* enamikus laienemisprotsessis osalevates riikides. *Eelarve läbipaistvus ja avaliku sektori kulutuste* tõhusus on kriitilise tähtsusega küsimused, eriti ajal, mil eelarved on üha suurema pinge all. *Riigihangete* süsteemides on ikka veel liiga palju lünki, mis ei võimalda tagada maksumaksjate raha tõhusat kasutamist. Riigi rahanduse jätkusuutlikkuse tagaksid *juhtide vastutavuse* kultuur ning *sise- ja välisauditid*, kuid see kõik ei ole veel muutunud normiks. *Varade ja investeeringute haldamise* kvaliteet peab veelgi paranema, et võimaldada laienemisprotsessis osalevatel riikidel vähendada taristu puudulikkust võrreldes ELi liikmesriikidega ja saada kasu tulevases ELi liikmelisusest, sealhulgas rahastamist investeeringute tegemiseks.

Kodanikuühiskond

Vaba ja mõjuvõimeline kodanikuühiskond on iga demokraatliku süsteemi üks põhikomponente. Kõikides laienemisprotsessis osalevates riikides on olemas aktiivne ja elujõuline kodanikuühiskond, kes jälgib valitsuse tegevust ja aitab kaasa poliitika kujundamisele. Kodanikuühiskonna organisatsioonid pakuvad jätkuvalt ka teenuseid, eelkõige abi haavatavates olukordades olevatele inimestele, ja osalevad humanitaarabi andmises seoses Venemaa agressioonisõjaga Ukraina vastu.

Ühinemis- ja kogunemisvabadus on sätestatud õigusraamistikos ning üldiselt on nende teostamine tagatud. Rahvusvaheliste standardite täielikuks kohaldamiseks on siiski veel vaja reforme ning rakendamine peab olema märksa järjekindlam. Kodanikuühiskond on pideva surve all ning tema tegutsemisruum on muutunud üha ahtamaks, kuna kodanikuühiskonna ja inimõiguste kaitsjate tegevust on piiratud. Strateegiliste nn vaigistamishagide (SLAPP) kasutamine, sealhulgas riigiametnike poolt, on muret tekitavalt suurenenud Serbias ning Bosnias ja Hertsegoviinas ning seda on täheldatud ka teistes riikides, näiteks Albaanias. Samuti on oluline, et julgeolekumeetmeid ei kuritarvitataks, näiteks ei kasutataks terrorismivastaste õigusnormide kaudu poliitiliste vastaste või kriitikute vastu (Türgis) või teabele vaba juurdepääsu piiramiseks (Montenegros) ega rakendataks ülemääraste rahapesuga seotud kontrolli- ja aruandluseeskirjade kaudu (Kosovos, kus need eeskirjad on veel kehtetuks tunnistamata). Kõige muret tekitavam areng on aga seotud nn välisagentide seaduste väljatöötamisega, mis toob kaasa kodanikuühiskonna organisatsioonide häbimärgistamise ja represseerimise. Sellise seaduse kohta on ettepanek tehtud Bosnia ja Hertsegoviina Serblaste Vabariigis (*Republika Srpska*) ja Gruusias (Gruusias võeti see küll rahvusvahelise ja kohaliku surve tõttu hiljem tagasi).

Märkimisväärseid edusamme tuleb teha selleks, et parandada riiklikest vahenditest rahastamise kättesaadavust ja läbipaistvust, näiteks Gruusias, Serbias, Montenegros, Bosnias ja Hertsegoviinas ning Kosovos. Samuti tuleks tagada, et neid vahendeid jaotatakse objektiivsete kriteeriumide alusel. Kui Moldovas parandati heategevust ja annetusi käsitlevat õigusraamistikku, siis Albaanias ja Montenegros ei ole vabatahtlikku tegevust käsitlevaid õigusakte veel vastu võetud. Parandada tuleb kodanikuühiskonna organisatsioonide registreerimise menetlusi sealhulgas Albaanias, Põhja-Makedoonias ja Montenegros.

Vaatamata sellele, et Albaanias, Kosovos, Põhja-Makedoonias ja Ukrainas on võetud vastu kodanikuühiskonda toetava keskkonna tugevdamise või valitsuse ja kodanikuühiskonna vahelise koostöö poliitika, on selle rakendamine ebapiisav ja sõltub sageli annetajatelt saadavatest rahalistest vahenditest. Poliitika kujundamisel tunnustab enamik riike kodanikuühiskonna väärtuslikku panust. Samuti on olemas mehhanismid avalike konsultatsioonide korraldamiseks, kuid nende rakendamist tuleb parandada. Kodanikuühiskonna ja valitsuse vahelise koostöö institutsionaliseeritud mehhanismides esineb jätkuvalt puudusi. On oluline, et valitsused tagaksid tingimused kodanikuühiskonna organisatsioonide tegelikuks ja sisuliseks osalemiseks poliitikakujundamises.

Majandus

Pärast Venemaa täiemahulist sissetungi Ukrainasse 2022. aasta veebruaris on kümme laienemisprotsessis osalevat riiki seisnud silmitsi suurte majanduslike ja sotsiaalsete probleemidega. Ukrainas vähenes SKP 2022. aastal 29,1 %, kuna kogu riiki mõjutas tugevalt Venemaa agressioonisõda, mis avaldas märkimisväärset survet makromajanduslikule stabiilsusele. Lääne-Balkani piirkonna SKP kasv aeglustus 2022. aastal 3,2 %ni, samas kui COVID-19 põhjustatud majanduslangusest taastumise tagasipõrkeefekti tulemusel kasvas SKP 2021. aastal 7,7 %. Aeglustumine oli riigiti siiski erinev: Montenegros alanes SKP reaalkasv 6,1 %ni, Türgis 5,6 %ni, Albaanias 4,8 %ni, Bosnias ja Hertsegoviinas 4 %ni, Kosovos 3,5 %ni, Serbias 2,3 %ni ja Põhja-Makedoonias 2,1 %ni. Moldovas vähenes SKP järsult 5,9 %, samal ajal kui Gruusias oli SKP kasv jätkuvalt kahekohaline (10,1 %). Riikide majanduskasvu erinevused olid peamiselt tingitud Venemaa Ukraina-vastase sõja otsestest ja kaudsetest tagajärgedest, sealhulgas sõja mõjust kaubandussidemetele, energiale, toiduainete hindadele ja rändele. Kümne riigi majandusprognoose mõjutab endiselt suur ebakindlus seoses sõja edasise mõjuga majanduskasvule, tööhõivele ja sotsiaalsele sidususele.

2022. aasta jooksul võtsid riigid **fiskaalmeetmeid**, et leevendada sõja ning energia- ja toiduhindade tõusu majanduslikku mõju. Nüüd, mil energiahinnad on oma kõrgeimatelt tasemetelt märkimisväärselt allapoole tulnud, tuleks need meetmed järk-järgult kaotada, tagades samal ajal, et eelarve konsolideerimine jätkub ja sotsiaalkaitse on täpselt suunatud neile, kes seda vajavad. Lääne-Balkanil, Moldovas ja Gruusias kiirenes inflatsioon märgatavalt ja saavutas haripunkti 2022. aasta sügisel, ent hakkas seejärel aeglustuma. Ka Türgis aeglustus inflatsioon 2023. aasta esimesel poolel, kuid enne seda olid ülemaailmne hinnasurve ja riigi ebaharilik rahapoliitika põhjustanud liiri olulise odavnemise ja tõstnud inflatsiooni kahe aastakümne kõrgeimale tasemele (2022. aasta oktoobris üle 85 %). Ukrainas olid inflatsiooni märkimisväärse kiirenemise põhjusteks tarneahelate häired, suurenenud tootmiskulud ja keskpanga rahatrükk sõja rahastamiseks, mille tulemusena kerkis inflatsioon 2022. aasta lõpuks 26,6 %ni, kuid hakkas seejärel aeglustuma.

Lääne-Balkani ja Türgi **tööturgu** iseloomustab endiselt üldine vähenenud aktiivsus (eriti naiste ja noorte seas), kõrge töötuse määr ja oskustöölise väljavool. Oskuste struktuurne mittevastavus tööturu vajadustele püsib. See on tingitud inimkapitali tehtavate investeeringute vähesusest ja nõrkadest haridussüsteemidest. Vaja oleks aktiivsemat tööturupoliitikat, tulemuslikumat kahe- ja kolmepoolset sotsiaaldialoogi ning investeeringuid

täiend- ja ümberõppesse. Sellega seoses võtsid Lääne-Balkani partnerid 2021. aastal kohustuse luua noortegarantiid, järgides ELi mudelit. 2023. aasta keskpäigaks oli enamik neist rakenduskava väljatöötamiseks moodustanud ministeeriumidevahelise eksperdirühma. Kolm riiki on oma kava juba vastu võtnud ja mõned alustasid 2023. aastal kava katselist rakendamist. Moldovas ja Gruusias toimus tööturg 2022. aastal suhteliselt hästi, kuna neile riikidele oli kasulik Venemaa Ukraina-vastase sõja ja Venemaal toimuva mobilisatsiooni eest põgenenud kvalifitseeritud pagulaste saabumine, ent struktuursed puudused püsivad endiselt. Mitteametliku tööhõive kõrge tase on endiselt suur probleem kõigis partnerriikides. Ukrainas mõjutasid põgenikevood ja riigisisene sundränne koos tohutu kapitalihävinguga tugevalt tööturgu, mida juba niigi iseloomustas suhteliselt väike aktiivsus ja ajude äravool. Sõja lõppedes on toimiva tööturu taastamiseks ja oskustöölise nappuse probleemi lahendamiseks vaja teha tohutuid jõupingutusi. Sotsiaaldialoogi tugevdamine, sealhulgas sotsiaalpartnerite suutlikkuse suurendamine, on selles kontekstis otsustava tähtsusega.

Järjest olulisem on, et kõik kümme laienemisprotsessis osalevat riiki kiirendaksid **struktuurireforme**, et kindlustada majanduse jätkusuutlik taastumine keskpikas perspektiivis ja teha edusamme ELi liikmesuse kahe majandusliku kriteeriumi täitmisel: tagada toimiv turumajandus ning tõendada suutlikkust tulla toime konkurentsivõime ja turujõududega ELis.

Mis puudutab **toimivat turumajandust**, siis praegu ei saa ühegi Lääne-Balkani partneri majandust pidada täielikult toimivaks turumajanduseks ning nõuete täitmise tase on erinev, ehkki mõni partner on siiski teinud edusamme. Kui Bosnia ja Hertsegoviina on endiselt valmiduse algusjärgus ja selles riigis ei ole viimase aasta jooksul edasiminekut toimunud, siis enamik teisi partnereid on teinud toimiva turumajanduse loomisel mõningaid või häid edusamme ja saavutanud mõõduka või hea valmiduse taseme. Türgi turumajandus on hästi edenenud, kuid selle toimimine tekitab endiselt suurt muret, kuna toimunud on tagasilangus sellistes olulistest elementidest nagu rahapoliitika elluviimine ning institutsiooniline ja regulatiivne keskkond. Pärast valimisi on astutud samme, et mõned neist probleemidest lahendada. Moldova ja Ukraina on valmiduse algusjärgus / saavutanud mõningase valmiduse, samas kui Gruusia valmidus on mõõdukas. Konkurentsivõime ja turujõududega toimetulekuks on hästi valmis ainult Türgi. Serbia, Montenegro ja Põhja-Makedoonia valmidus on mõõdukas, Albaania ja Gruusia on saavutanud mõningase valmiduse, Bosnia ja Hertsegoviina ning Moldova on valmiduse algusjärgus / saavutanud mõningase valmiduse ning Kosovo ja Ukraina on valmiduse algusjärgus.

Ühiselt kokkulepitud poliitikasuuniste rakendamise määr alanes Lääne-Balkanil ja Türgis veelgi, langedes 2020. aasta 50,8 %-lt 2021. aastal 42,9 %-le ja 2022. aastal 40,8 %-le. Poliitikasuuniste rakendamine on riikide jaoks äärmiselt tähtis selleks, et viia oma majandus veel rohkem vastavusse ELi omaga ning olla tulevikus valmis osalema Euroopa Liidu majandus- ja sotsiaalpoliitika koordineerimise ja järelevalve raamistikus. Vaja on suurendada riigi rahanduse jätkusuutlikkust, edendada inimkapitali arengut ja tugevdada vastupanuvõimet tulevastele šokkidele. Tuleks jätkata jõupingutusi rohe- ja digipöörde edendamiseks, ettevõtluskeskkonna parandamiseks ja ELi standarditel põhineva piirkondliku majandusintegratsiooni süvendamiseks, et kaasata investeringuid ja suurendada majanduskasvu.

Lisa 2. Lääne-Balkani majandus- ja investeerimiskava rakendamine

Majandus- ja investeerimiskava Lääne-Balkani jaoks⁴ võeti vastu 6. oktoobril 2020 ja selle rakendamine edeneb hästi. Kava eesmärk on saavutada tihedam integratsioon ning ületada piirkonna ja ELi vaheline sotsiaal-majanduslik lõhe, toetada piirkonda rohe- ja digipöörde elluviimisel ning lähendada Lääne-Balkanit ELi ühtsele turule. Kava rakendatakse 9 miljardi euro suuruse ELi toetustepaketi ja Lääne-Balkani tagatisrahastu kaudu, mis peaks kaasama kuni 20 miljardi euro ulatuses investeeringuid.

Ühise piirkondliku turu algatuse ja majandusreformi programmide rakendamise käegakatsutav edenemine ning jätkuvad edusammud õigusriigi, riigi rahanduse juhtimise ja avaliku halduse reformimise valdkonnas suurendavad eeldatavasti nende investeeringute mõju piirkonna majandusele veelgi.

Praeguseks on **EL heaks kiitnud või kulukohustustega sidunud 4,29 miljardi euro ulatuses toetusi**, mida on plaanis võimendada muudest allikatest saadavate **investeeringutega enam kui 10,76 miljardi euro ulatuses**. See hõlmab 54 juhtprojekti rahastamist Lääne-Balkani investeerimisraamistiku kaudu, kahepoolsete ja mitut riiki hõlmavate meetmete rakendamist ühinemiseelse abi instrumendi (IPA) raames ning põllumajandusmeetmete toetamist IPARDi (maaelu arengu rahastamisvahend) kaudu. Lisaks on EL heaks kiitnud 21 tagatise andmise Euroopa Kestliku Arengu Fondi (EFSD+) raames, millega võimendatakse pankade ja rahvusvaheliste finantseerimisasutuste kaudu mahukaid investeeringuid.

Transpordiühendustesse investeerimisel keskendutakse maantee-, raudtee- ja veetranspordi jaoks vajaliku taristu arendamisele, võttes arvesse üleeuroopaliste transpordivõrkude prioriteete. Samuti pööratakse tähelepanu olemasoleva taristu ajakohastamisele ja keskkonnasäästlikumaks muutmisele, et kooskõlas Lääne-Balkani rohelise tegevuskavaga aidata kaasa aruka liikuvuse lahenduste rakendamisele.

Majandus- ja investeerimiskava raames Lääne-Balkani investeerimisraamistiku alusel heaks kiidetud peamised juhtprojektid hõlmavad järgmist: i) Serbiat ja Bulgaariat ühendava raudtee koridor X; ii) Kosovot ja Serbiat ühendav Rahukirtee; iii) Bosnia ja Hertsegoviina kiirteekoridor Vc, mis ühendab riiki Aadria mere, Ungari ja Horvaatiaga; iv) sinine kiirtee Albaanias; v) kiirteekoridor VIII Põhja-Makedoonias ning vi) muud piirkonna kiirtee- ja raudteeühendused ja ümbersõiduteed.

Need projektid täiendavad varasematel aastatel kinnitatud ühenduvusinvesteeringuid, millest mitmed on viimastel kuudel lõpule viidud. Nende hulka kuuluvad kiirteekoridori Vc Tarcini lõik ja Ivani tunnel Bosnias ja Hertsegoviinas ning raudteekoridori IV Bar-Vrbnica lõik Montenegros.

Kooskõlastatult transpordiühenduse asutamise lepingu alalise sekretariaadiga jätkatakse piirkonnas ka tööd reformimeetmetega, rakendades viit valdkondlikku tegevuskava (raudtee, maantee, liiklusohutus, transpordi hõlbustamine, veetransport ja mitmeliigiline transport) ning Lääne-Balkani piirkonna säästva ja aruka liikuvuse strateegiat. Kuue partneri kinnitatud viieaastane jooksev tööplaan on lisavahend piirkonnas lähiaastatel esmatähtsaks peetavate reformide ja taristuobjektide planeerimiseks.

⁴ [COM\(2020\) 641 final](#).

Nende tegevuskavade rakendamist ja olemasoleva taristu ajakohastamist toetatakse turvalise ja säästva transpordi programmi kaudu, mille Lääne-Balkani investeerimisraamistiku tegevjuhatuse võttis vastu 2023. aasta juunis ja mille maht on 80 miljonit eurot. Selle raames rahastatakse arukaid ja säästvaid liikuvuslahendusi CO₂ heite vähendamise ja digiteerimise kaudu.

Piirkonnas võeti COVID-19 pandeemia ajal edukalt kasutusele nn rohelised koridorid; nüüd luuakse transpordi hõlbustamise meetmete raames sarnaseid rohelisi ja siniseid koridore (merel) ka Lääne-Balkani ja ELi riikide vahel. Praegu katsetatakse neid koos Kreeka, Itaalia ja Horvaatiaga ning Serbia–Ungari piiri ületavate koridoride üle on läbirääkimised käimas.

Üleeuroopalise transpordivõrgu (TEN-T) määruse muutmise ettepaneku raames on kindlaks määratud Lääne-Balkani koridor, mis on lisatud üldvõrku ja osaliselt põhivõrku. See näitab ELi pühendumist piirkonna transpordihendustele, mida peetakse ELi transpordivõrgu lahutamatuks osaks.

Majandus- ja investeerimiskava raames säästva transpordi jaoks eraldatava finantsabina on seni Lääne-Balkani investeerimisraamistiku alusel heaks kiidetud ning kahepoolsete ja mitut riiki hõlmavate IPA programmide raames kulukohustustega seotud 1,74 miljardit eurot. Seda abi on plaanis võimendada muudest allikatest kaasatava täiendava 5,7 miljardi euroga.

Puhtale energia ülemineku ja energiaühenduste juhtprojektid keskenduvad investeringutele taastuvatesse energiaallikatesse, energiatõhususe renoveerimislainele ja kivisööst loobumise hõlbustamisele. Toetatakse ka energiasjulgeolekut ja energiasvarustuse mitmekesistamist.

2022. aasta oktoobris kuulutas komisjon välja 1 miljardi euro suuruse energiatoetuspaketi piirkonna jaoks. Pool sellest summast on ette nähtud haavatavate ühiskonnarühmade ja ettevõtete toetamiseks ning teine pool on mõeldud energiasüsteemi ümberkujundamise kiirendamiseks, eelkõige energiatõhususe parandamise meetmetesse, energiasvarustuse mitmekesistamisse ja taastuvenergia tootmisesse tehtavate investeringute kaudu. Suurem osa otsetoetusest maksti välja 2023. aasta alguses; investeringud seatakse tähtsuse järjekorda ja kinnitatakse 2023. aasta jooksul.

Lääne-Balkani investeerimisraamistiku tegevjuhatuse on majandus- ja investeerimiskava alusel seni kinnitanud 18 investeerimisprojekti, mis keskenduvad päikese-/fototelektriliste elektrijaamade ehitamisele (nt Albaanias, Kosovos ja Põhja-Makedoonias), tuuleparkide rajamisele (nt Serbias), hüdroelektrijaamade taastamisele (nt Albaanias, Bosnias ja Hertsegoviinas, Põhja-Makedoonias ja Serbias), elektrite ülekandevõrkudele (nt Balkanite läbiv elektrikoridor) ja energiatõhususele. EL toetab ja tagab ka investeringuid gaasiahendustesse, et soodustada energiaallikate suuremat mitmekesisust.

Selleks et edendada taastuvaid energiaallikaid ja energiatõhusust ning toetada edusamme üldkasutatavate ja erahoonete renoveerimisel, täiendas komisjon 2022. aasta detsembris allkirjastatud toetuslepingu kaudu piirkondlikku energiatõhususe programmi 100 miljoni euroga. Peamiselt energiatõhususe ja taastuvate energiaallikatega seotud projektide jaoks mõeldud sihtotstarbelise tagatisrahastu rahastamine 45 miljoni euroga sai 2022. aasta aprillis Lääne-Balkani investeerimisraamistiku tegevjuhatusest positiivse arvamuse ja selle üle peetakse praegu läbirääkimisi.

2022. aasta detsembris võtsid Lääne-Balkani partnerid energiahenduse asutamislepingu alusel vastu energia- ja kliimaeesmärgid aastaks 2030. Nüüd töötavad nad välja oma riiklikke energia- ja kliimakavasid, milles sätestatakse nende eesmärkide saavutamiseks vajalikud sammud. Lääne-Balkani ühinemisprotsessi raames teevad komisjon ja energiahendus nende riikidega koostööd ka piirkondliku heitkogustega kauplemise süsteemi loomiseks.

Loobumine kivisöest selles piirkonnas, mis sõltub suuresti fossiilkütustest, on suur sotsiaalmajanduslik proovikivi. Seetõttu on komisjon toetanud Lääne-Balkani ja Ukraina üleminekuetapis olevate söepiirkondade koostööplatvormi, mis peegeldab sarnast ELi algatust. ELi piirkondadega on juba toimunud hulk kahepoolseid vahetusi ja neid on kavas veel korraldada.

Majandus- ja investeerimiskava raames puhta energeetika jaoks eraldatava finantsabina on seni Lääne-Balkani investeerimisraamistiku alusel heaks kiidetud ning kahepoolsete ja mitut riiki hõlmavate IPA programmide raames kulukohustustega seotud 617 miljonit eurot. Seda abi on plaanis võimendada muudest allikatest kaasatava täiendava 1,3 miljardi euroga.

Lisaks esitas Lääne-Balkani investeerimisraamistiku tegevjuhatuse positiivse arvamuse kuue avatud juurdepääsuga tagatise andmise kohta, mis eeldatavasti võimaldavad kaasata märkimisväärsed investeeringuid energiataristusse, energiatõhususse ja energiasüsteemi ümberkujundamisse. Lepingute üle peetakse praegu läbirääkimisi.

Majandus- ja investeerimiskava transpordi- ja energeetikaprioriteedid täiendavad **keskkonna ja kliimamuutuste** valdkonnas tehtavaid jõupingutusi. Ühiselt aitavad nad kaasa Lääne-Balkani rohelise tegevuskava rakendamisele, mis võeti vastu koos majandus- ja investeerimiskavaga ning mille Lääne-Balkani piirkonna juhid kiitsid heaks 2020. aasta novembris vastu võetud Sofia deklaratsiooniga. Viie sambast koosnev tegevuskava tugineb piirkonnas elluviidavatele regulatiivsetele reformidele ja investeeringutele, et tagada kooskõla Euroopa rohelise kokkuleppe eesmärkidega, eelkõige energiasüsteemi ümberkujundamise, saastamise vältimise, ringmajanduse, elurikkuse kaitse ja säästva toidutootmise valdkonnas. Rohelise tegevuskava rakendamist toetavad majandus- ja investeerimiskava juhtprojektid, mis on seotud säästva transpordi, energiasüsteemi ümberkujundamise ning jäätme- ja reoveekäitlusega.

Rohelise tegevuskava rakendamiseks viiakse piirkonnas ellu üksikasjalikku tegevuskava, mille piirkonna riikide juhid kinnitasid 2021. aasta oktoobris Brdosi toimunud tippkohtumisel. Kuigi piirkondlikule koostöökoogule jääb rohelise tegevuskava raames rakendatavate piirkondlike algatuste koordineerimisel põhiroll, sõlmis komisjon Austria Keskkonnaametiga ka 11 miljoni euro suuruse programmi EU4Green, mille eesmärk on aidata kõigil partnerriikidel töötada oma strateegiate ja reformide kallal.

Lisaks eespool nimetatud energia- ja transpordiprojektidele keskenduvad ELi toetatavad investeeringud rohelise tegevuskava edendamise eesmärgil jäätme- ja reoveekäitlusele, ringmajandusele, keskkonnakaitsele ja säästvale põllumajandusele. Lääne-Balkani investeerimisraamistiku tegevjuhatuse on 7. juhtalgatuse raames seni heaks kiitnud kõigis kuues partnerriigis (sh pealinnades Podgoricas, Skopjes, Belgradis ja Sarajevos) seitsme veemajanduse ja reoveekäitlusega seotud investeerimisprojekti rahastamise ning kolme jäätmekäitlust toetava programmi rahastamise (Albaanias, Põhja-Makedoonias ja Serbias). Samuti on töötatud välja hulk kahepoolseid programme, mis käsitlevad elurikkust ja konkreetsete piirkondade (nt Prespa järv) keskkonnakaitset. Samuti on loodud piirkondlik programm linnade reostuse vastu võitlemiseks; selleks toetatakse linnapeade kliima- ja energiapaketti, mis aitab linnadel planeerida ja rakendada katseprojekte selles valdkonnas.

Põllumajandus- ja toiduainetööstuse rohepööret viiakse ellu suuresti IPARDi kaudu. Seni on majandus- ja investeerimiskava raames säästva toidutootmise ajakohastamise toetamiseks eraldatud 152 miljonit eurot.

Majandus- ja investeerimiskava raames keskkonnakaitse ja kliimamuutustega seoses eraldatava finantsabina on seni Lääne-Balkani investeerimisraamistiku alusel heaks kiidetud ning kahepoolsete ja mitut riiki hõlmavate IPA ja IPARDi programmide raames

kulukohustustega seotud 633 miljonit eurot. Seda abi on plaanis võimendada muudest allikatest kaasatava täiendava 685 miljoni euroga.

Lisaks on Lääne-Balkani investeerimisraamistiku tegevjuhatuse esitanud positiivse arvamuse nelja avatud juurdepääsuga tagatise andmise kohta, mis on seotud rohepöördega ning suunatud linnade kestlikule üleminekule, CO₂ sidujatele ja rohevõlakirjadele. Lepingud on koostamisel ja need on kavas allkirjastada 2023. aastal.

Majandus- ja investeerimiskava raames toetatakse piirkonna **digipööret** tehnilise abi ja investeeringute kaudu. Seejuures keskendutakse digiteenuste turu arengut soodustavatele regulatiivsetele reformidele ning uuenduslikele digilahendustesse ja digitalistusse investeerimise edendamisele. Seni on Lääne-Balkani investeerimisraamistiku alusel heaks kiidetud kaks projekti, mis on seotud lairibaühendusega Serbias ja IKT-laboritega Albaanias.

Õigusraamistiku reformimisega seoses peab komisjon piirkonnaga iga-aastast regulatiivset dialoogi digitaalspoliitika üle ja toetab korrapäraseid kõrgetasemelisi Lääne-Balkani partnerite tippkohtumisi digitaalse arengu teemal. 30. juunil 2023 peetud dialoogi raames allkirjastasid Albaania, Montenegro, Põhja-Makedoonia ja Serbia programmiga „Digitaalne Euroopa“ ühinemise lepingud. Programmis „Digitaalne Euroopa“ osalemine võimaldab neil riikidel osaleda Euroopa digitaalse innovatsiooni keskuste võrgustikus, mis toetab ettevõtteid ja avalikku sektorit rohe- ja digipöörde elluviimisel. Kuus riiki allkirjastasid 2022. aastal deklaratsiooni interneti tuleviku kohta, milles on esitatud usaldusväärse interneti visioon ja põhimõtted. See piirkond on samuti täielikult ühinenud elektroonilise side Euroopa reguleerivate asutuste ameti tööga.

Komisjon ja piirkondlik koostöönõukogu aitasid kaasa piirkondliku rändluslepingu sõlmimisele, millega kehtestati piirkonnas 1. juulil 2021 süsteem „Rändle nagu kodus“. Esimene vabatahtlik andmeside rändlustasude vähendamine ELi ja Lääne-Balkani juhtivate operaatorite poolt jõustus 1. oktoobril 2023. Samuti leppisid operaatorid kokku tasude edasise vähendamise liuggraafikus järgmisteks aastateks, et viia hinnad 2028. aastaks süsteemi „Rändle nagu kodus“ taseme lähedale.

Samal ajal edendab EL uute digilahenduste väljatöötamist Lääne-Balkani majanduse eri aspektide, sealhulgas transpordi, energeetika, logistika, valitsuse ja kaubanduse jaoks. Üks selliseid lahendusi edendav oluline algatus on iga-aastane Balkathon, mille raames antakse auhindu uuenduslikele digipöörde projektidele.

Ettevalmistamisel on piirkondlik programm EU4Digital. Selle eelarve on 15 miljonit eurot ja seda on kavas rakendada kolme aasta jooksul. Programmi eesmärk on täiendada käimasolevat tööd ühise piirkondliku turu digivaldkonna raames, lähtudes Lääne-Balkani digitaalse arengu tegevuskava eesmärkidest.

Küberturvalisus on jätkuvalt majandus- ja investeerimiskava oluline element. Piirkonnas on lõpule viidud küberturbevajaduste hindamine ning tehnilise abi ja teabevahetuse (TAIEX) kaudu korraldatakse mitmesuguseid tehnilise abi üritusi, et suurendada valmisolekut küberintsidentideks.

Majandus- ja investeerimiskava raames digipöörde jaoks eraldatava finantsabina on seni Lääne-Balkani investeerimisraamistiku alusel heaks kiidetud ning kahepoolsete ja mitut riiki hõlmavate IPA programmide raames kulukohustustega seotud üle 50 miljoni euro. Seda abi on plaanis võimendada muudest allikatest kaasatava täiendava 240 miljoni euroga.

Lisaks on Lääne-Balkani investeerimisraamistiku tegevjuhatuse heaks kiitnud ühe avatud juurdepääsuga tagatise andmise selles valdkonnas – digipöörde platvormi jaoks.

Erasektori toetamisel keskendutakse spetsiaalsete tagatisvahendite kaudu väikeste ja keskmise suurusega ettevõtjate (VKE) sihtotstarbelisele rahastamisele ettevõtete käivitamiseks, uuendustegevuseks ja konkurentsivõimeliseks muutmiseks. Sarnast toetust antakse ka maapiirkondade põllumajandusettevõtetele IPARDi kaudu.

Tuleb luua sobivad tingimused erasektori, eelkõige mikro-, väikeste ja keskmise suurusega ettevõtjate arenguks ja kasvuks. Seda küsimust käsitletakse keskse teemana Lääne-Balkani partneritega igal aastal peetava, majandusreformi programmide esitamise ja sellest tulenevate majanduspoliitiliste soovitude kaudu toimuva majanduspoliitilise dialoogi raames, lähtudes majandus- ja investeerimiskava prioriteetidest.

Erasektori toetamine, eelkõige innovatsiooni edendamise ning rohe- ja digipöörde tugevdamise eesmärgil, toimub praegu kuue segarahastamiskava kaudu, mis on suunatud VKEde keskkonnahoidlikumaks muutmisele, kliimaprogrammile, kaasavale keskkonnahoidlikule rahastamisele, kestlikele ettevõtluse rahastamise võimalustele, digitaalsele arengule ja keskkonnahoidlikule kasvule ning millega edendatakse keskkonnahoidlikku laenamist.

Komisjon toetab ka kuue Lääne-Balkani partneri kaubandus- ja tööstuskodade investeerimisfoorumit, et edendada piirkonna majandushuve nii Lääne-Balkanil kui ka mujal. Selle kaudu rahastatakse muu hulgas piirkondlikku tarnijate arendusprogrammi, mille eesmärk on aidata luua sidemeid/võimalusi omamaiste tarnijate jaoks.

Samuti on komisjon käivitanud mitu algatust Lääne-Balkani tagatisrahastu raames, mis on osa laiemast Euroopa Kestliku Arengu Fondist (EFSD+). See hõlmab kümnet tagatisskeemi, mille eesmärk on teha VKEdele kättesaadavaks vahendid kasvu rahastamiseks, samuti põllumajandusriskide jagamise rahastut ning kaasava majanduskasvu ning rohe- ja digipöörde edendamist. Vastavad lepingud on sõlmimisel.

Majandus- ja investeerimiskava raames erasektori arendamiseks eraldatava finantsabina on seni Lääne-Balkani investeerimisraamistiku alusel heaks kiidetud ning kahepoolsete ja mitut riiki hõlmavate IPA programmide raames kulukohustustega seotud 341 miljonit eurot. Seda abi on plaanis võimendada muudest allikatest kaasatava täiendava 2,1 miljardi euroga.

Kuuenda prioriteetse valdkonnana toetatakse majandus- ja investeerimiskava raames **inimkapitali ja innovatsiooni arendamist**, sealhulgas noori, haridust ja innovatsiooni omaksvõtmist. 2021. aasta juulis kiitsid piirkonna ministrid heaks deklaratsiooni, mille kohaselt nende riigid kohustuvad järgima Euroopa sotsiaalõiguste samba põhimõtteid ning rakendama majandus- ja investeerimiskava noortegarantii juhtalgatust. 2021. aasta oktoobris toimunud ELi ja Lääne-Balkani tippkohtumisel käivitati terviklik innovatsiooni-, teadus-, haridus-, kultuuri-, noorte- ja spordialane tegevuskava (innovatsioonikava).

Noortegarantii on reageerimismehhanism, millega tagatakse, et Lääne-Balkani noored saavad teatava aja jooksul pärast töötuks jäämist või formaalharidussüsteemist lahkumist kvaliteetse töö-, haridustee jätkamise, õpipoisiõppe või koolituse pakkumise. Mehhanismi rakendamine eeldab reforme ja suutlikkuse suurendamist hariduse ja kutseõppe, tööhõive, tööturuteenuste ja sotsiaalkaitse valdkonnas. Kõik Lääne-Balkani partnerid peale Bosnia ja Hertsegoviina (kus töö on käimas) on võtnud vastu riiklikud noortegarantii rakenduskavad ja loonud koordineerimismehhanismid ning mõned juba katsetavad neid.

Alates 2022. aasta lõpust on Lääne-Balkanile kättesaadav ELi vastastikuse tehnilise abi vahend SOCIEUX+. See on suunatud tööhõivele, tööjõule ja sotsiaalkaitsele ning selle raames pakutakse lühiajalist abi partnerriikide riiklikele ja kohalikele asutustele, mis tegutsevad abikõlblikes sektorites. Praegu on Lääne-Balkanil rakendamisel 26 meetet, mis on peamiselt seotud sotsiaalkaitse ning tööjõu ja tööhõivega.

Lääne-Balkani innovatsiooni-, teadus-, haridus-, kultuuri-, noorte- ja spordialane tegevuskava soodustab jätkuvalt Lääne-Balkani partnerite tihedamat koostööd nendes poliitikavaldkondades. ELi liikmesriikide ja Lääne-Balkani partnerite arvukate koostööalaste jõupingutuste tulemusena on tugevdatud selliseid olulisi valdkondi nagu kõrgharidussüsteemide moderniseerimise toetamine, tööstuse koostöö ja nutitootmine, innovatsiooni ökosüsteemide tugevdamine, meditsiinitöötajate koolitamine, digiteerimine ja küberjulgeolek.

Innovatsioonikava peamine rakendusvahend on programm „Euroopa horisont“, millega on nüüdseks ühinenud kõik kuus Lääne-Balkani partnerit. Piirkonna riigid saavad kasutada ka teadusuuringute ja tehnoloogiaarenduse poliitika rahastamisvahendit ning on suurendanud osalemist ELi teadusalgatustes, nagu COST ja EUREKA. Põhja-Makedoonia ja Serbia on ühinenud programmiga „Erasmus+“, samas kui ülejäänud neli partnerit saavad kasu „Erasmus+“ rahvusvahelise mõõtme toetusest. Alates 2023. aastast saavad kõik Lääne-Balkani partnerid osaleda programmi „Erasmus+“ Euroopa ülikoolide algatuses täieõiguslike partneritena. Euroopa ülikoolid on kõrgkoolide riikidevahelised liidud, mis arendavad pikaajalist struktuurilist ja strateegilist koostööd, loovad tulevikuülikooli ning edendavad Euroopa väärtusi ja identiteeti. Lääne-Balkan on täielikult ühinenud ka ELi kultuurivaldkonna algatustega, sealhulgas programmiga „Loov Euroopa“ ja algatusega „Uus Euroopa Bauhaus“. Selle algatuse raames edendatakse innovatsiooni, kestlikkust, kaasamist ja esteetikat taristu- ja muudes projektides ning see on eelkõige seotud Lääne-Balkani rohelise tegevuskava rakendamisega.

ELi abi selles valdkonnas hõlmab ka tihedat tervishoiualast koostööd Lääne-Balkaniga. Piirkond on jätkuvalt seotud ELi terviseohutuse komitee ning Haiguste Ennetamise ja Tõrje Euroopa Keskuse tööga ning tal on juurdepääs meditsiinitarvete ühishangetele. EL rahastab Lääne-Balkanil tervisekriisidele vastupanu võime projekti ning Belgradis asuva ülikooli lastehaigla laiendamiseks elluviidavat investeerimisprojekti.

Majandus- ja investeerimiskava raames inimkapitali arendamiseks eraldatava finantsabina on seni Lääne-Balkani investeerimisraamistiku alusel heaks kiidetud ning kahepoolsete ja mitut riiki hõlmavate IPA programmide raames kulukohustustega seotud 368 miljonit eurot. Seda abi on plaanis võimendada muudest allikatest kaasatava täiendava 477 miljoni euroga.

Majandus- ja investeerimiskava kuut prioriteeti toetab ja nende mõju võimendab piirkonna pühendumine (ja ELi toetus) neljal liikumisvabadusel põhineva Lääne-Balkani ühise piirkondliku turu loomisele. 2022. aasta lõpuks saavutatud suur läbimurre oli kolme lepingu sõlmimine inimeste liikumisvabaduse kohta piirkonnas. Nende lepingute edukas rakendamine hõlbustab reisimist ning kõrghariduse kvalifikatsioonide ja teatavate kutsekvalifikatsioonide tunnustamist. EL toetab ühise turu arendamist piirkondliku koostöönõukogu ja Kesk-Euroopa vabakaubanduslepingu kaudu.

Majandus- ja investeerimiskava edukus sõltub ka sellest, kas kõik partnerid rakendavad õigusriigi, riigi rahanduse ja investeringute juhtimise parimaid tavaid ning edendavad professionaalset ja tõhusat avalikku haldust.

Lisa 3. Majandus- ja investeerimiskava rakendamine – ülevaade Ukraina, Moldova ja Gruusia kohta

EL ja selle viis idapartnerit käivitasid 2021. aastal **idapartnerluse majandus- ja investeerimiskava**⁵. Selle eesmärk on toetada majanduse taastumist pärast kaks aastat kestnud tervise kriisi, mis põhjustas sotsiaalset ja majanduslikku kahju. Samuti on kava eesmärk viia ellu rohe- ja digipööre, mis on vajalikud uuendusliku, keskkonnasäästliku, sotsiaalselt kaasava ja vastupidava majanduse saavutamiseks.

Pärast seda, kui Venemaa alustas Ukraina vastu provotseerimata agressioonisõda, on majandus- ja investeerimiskava omandanud täiesti uue sotsiaal-majandusliku tähenduse ja poliitilise tähtsuse. Sellest on saanud lahutamatu osa ELi reageerimisest Ukraina-vastase sõja mõjudele, pakkudes likviidsust ja mobiliseerides investeeringuid, mis on vajalikud Ukraina – ja ka Moldova – majanduse püsijäämiseks. Majandus- ja investeerimiskava on ka osa ELi toetusest nende kahe riigi – aga ka Gruusia – integreerimiseks ELi majandusse ning energia-, digi- ja transporditurgudele. See on võtmetähtsusega vahend nende riikide ühinemispüüdluste hõlbustamiseks ja Euroopaga integreerumise eeliste ära kasutamiseks.

Kava eesmärk on mobiliseerida piirkonnas aastatel 2021–2027 kuni 17 miljardi euro ulatuses investeeringuid, võimendades 2,3 miljardi euro ulatuses ELi toetusi ja tagatise. Majandus- ja investeerimiskava rakendamise üheks osaks on ka kaasnevad poliitilised meetmed ja tehniline tugi.

2023. aasta septembri seisuga oli Ukrainas, Moldovas ja Gruusias majandus- ja investeerimiskava prioriteetide toetamiseks kahepoolsete ja piirkondlike toetuste, segarahastamistoimingute ja tagatiste kaudu mobiliseeritud kokku 6,2 miljardit eurot. Sellest summast 3,5 miljardit eurot on mõeldud riikide juhtprojektide elluviimise toetamiseks. Majandus- ja investeerimiskava raames seni kaasatud investeeringud moodustavad 40 % investeeringute sihtsummast, mis on 17 miljardit eurot. 2023. aasta esimesel poolel kasvas tänu kavale kaasatud investeeringute maht kiiresti. EFSD+ instrumendi raames partnerfinantsasutustega uute tagatislepingute sõlmimine peaks kava elluviimist veelgi kiirendama.

Säästev transport

Kestlikud transpordiühendused on olnud piirkonnas üks peamisi prioriteete alates idapartnerluse käivitamisest 2009. aastal. 2021. aasta detsembris uuendasid EL ja tema idapartnerid oma kavatsust tugevdada peamisi transpordiühendusi, keskendudes laiendatud soovituslikule üleeuroopalisele põhivõrgule, sealhulgas Musta mere kaudu kulgevatele ühendustele. Peamiste õhu-, maantee-, raudtee-, mere- ja siseveete ühenduste parandamisel on tohutu potentsiaal ergutada kestlikku majandusarengut, turgude integreerimist ja piiriülest kaubandust piirkonna sees ning piirkonna ja ELi vahel. Alates 2021. aastast on transpordiühenduste toetamiseks mobiliseeritud 1,2 miljardit eurot.

Ukrainas ja Moldovas on EL täitnud oma kohustust toetada ELi-Ukraina **solidaarsuskoridoride algatuse** rakendamist. Solidaarsuskoridorid on prioriteetsed transporditeljed, mis ühendavad Ukrainat ja Moldovat ELiga. Need on peamised teed, mille kaudu toimub oluliste kaupade vedu Ukrainast ja Ukrainasse, ning neist on saanud riigi majanduse päästerõngas. Komisjon on teinud koostööd ELi liikmesriikide, Ukraina, Moldova, rahvusvaheliste partnerite ja ettevõtete ning transpordiettevõtjatega, et laiendada solidaarsuskoridore ja parandada nende toimimist. Komisjon keskendub ühtlustatud

⁵ [SWD\(2021\) 186 final](#).

menetluste, taristu ajakohastamise ja kõigi marsruutide täieliku potentsiaali kasutamise kaudu transpordi- ja logistikakulude vähendamisele solidaarsuskoridorides. Sellega seoses ajakohastatakse Euroopa ühendamise rahastu üheksa projekti raames, mida EL toetab kokku ligi 250 miljoni euroga, raudtee- ja maanteepiiripunkte ELi naaberliikmesriikide (Ungari, Poola, Rumeenia ja Slovakkia) ning Ukraina ja Moldova vahel.

2022. aastal tegi komisjon koostööd Moldova ametiasutustega, Euroopa Rekonstruktsiooni- ja Arengupanga (EBRD) ja Euroopa Investeeringuspangaga (EIP), et toetada **põhja-lõunasuunalise** raudteetelje taastamist. Peamine eesmärk on parandada Moldova raudteevõrgu läbilaskevõimet Vălci-neț-Ocnița-Ungheni-Chișinău-Căinari koridori ligikaudu 128 km pikkusel lõigul, eelkõige kaalunormide ja sõidukiiruse osas. Sellele lisanduvad lühikese aja jooksul ellu viidavad investeeringud, mille eesmärk on kiiresti ajakohastada Ukraina ja Slovakkia vaheline maanteepiiripunkt ning osta Ukraina ja ELi liikmesriikide vaheliste prioriteetsete piiripunktide jaoks seadmeid, nagu skannerid ja generaatorid. Komisjon mobiliseeris välispoliitika rahastamisvahendi kaudu 20 miljonit eurot toetusi, millele lisandub 12 miljoni euro suurune laen EBRD-lt.

Gruusias jätkasid EL ja EIP investeermist **ida-läänesuunalisse** maantee, keskendudes nn mustadele punktidele, mis on teelõigud, kus liiklusõnnetuste ja hukkunute arv on eriti suur. EL ja EIP toetavad selle olulise koridori arendamist kokku 446 miljoni euroga (sealhulgas 16,8 miljonit eurot toetustena). Gruusia 2. juhtalगतuse toetamiseks käivitas EL ka põhjaliku teostatavusuuringu, et hinnata Gruusiat ja Bulgaariat Musta mere kaudu ühendavate täiendavate parvlaeva-/fiiderliinide ärilist elujõulisust.

2022. aasta novembris said Ukraina, Moldova ja Gruusia **transpordiühenduse** organites vaatlaja staatuse. See toob riikidele konkreetset kasu nende territooriumidel **liidu asjakohase transpordialase õigustiku rakendamise** ja soovitusliku TEN-T võrgu arendamise ning Lääne-Balkani piirkondlike partnerite ja ELi liikmesriikidega heade tavade jagamise mõttes. Transpordiühenduse asutamise lepingu alaline sekretariaat on juba alustanud eri tasanditel koostööd vaatlevate osalejatega, et tutvustada neile transpordiühenduse tööd, kaasata nad transpordiühenduse asutamise lepingu tehniliste komiteede tegevusse ja käivitada töö mõningate selle lepingu alusel koostatavate peamiste dokumentidega (nagu raudtee, maantee, liiklusohutuse, transpordi hõlbustamise, veetranspordi ja mitmeliigilise transpordi tegevuskavad).

Moldova ja Ukraina ühinesid Euroopa ühendamise rahastuga vastavalt 2023. aasta mais ja juunis. See peaks tugevdama koostööd transpordisektoris ja toetama laiendatud TEN-T rajamist.

VKEde rahastamisvõimaluste parandamine

EL on alates majandus- ja investeermiskava rakendamise algusest aktiivselt toetanud oma idapartnerite jõupingutusi majanduse käivitamiseks pärast kahte väga rasket aastat, mida iseloomustasid COVID-19 pandeemiast tingitud liikumisvabaduse piirangud ja kaubandushäired. EL on pööranud erilist tähelepanu VKEde rahastamisvajaduste rahuldamisele, rakendades 1,5 miljardi euro ulatuses krediidiiliini ja pakkudes ärinõustamist, et aidata VKEdel uuesti tegevust alustada, kaotatud turuosad tagasi saada ning oma tegevust digiteerida ja ajakohastada. ELi toetatavad krediidiiliinid võimaldavad VKEdele paremaid laenuitingimusi, eelkõige pikemate tagasimaksetähtaegade, vähendatud tagatisnõuete, vajadustega kohandatud tehnilise abi ja investeermisstiimulite kaudu. EL andis koostöös BGKga Ukrainale 10 miljoni euro suuruse tagatise, et võimaldada jätkata laenude andmist VKEdele, kellel käimasoleva sõjaga seotud riskide tõttu ei oleks vastasel juhul võimalik uut laenu saada.

Kaubanduse lihtsustamine

2022. aasta oktoobris käivitas EL **idapartnerluse kaubandusala kasutajatoetuse**, mille eesmärk on hõlbustada ettevõtete juurdepääsu kaubandusega seotud teabele. Tegemist on veebiportaaliga, mille kaudu on võimalik leida üksikasjalikku turuteavet (kohaldatavad ekspordi- ja impordieeskirjad, tariifsed ja mittetariifsed meetmed, tollimaksud, maksud, menetlused jne), kaubandusstatistikat ning analüütilisi ülevaateid ELi ja idapartnerluse riikide turgude potentsiaali kohta. Igas riigis on tehtud mittetariifseid (regulatiivseid, menetluslikke) meetmeid käsitlev uuring, et selgitada välja kaubavahetuse ja teenustekaubanduse takistused ning anda soovitusi nende ületamiseks.

Projekti „**EU4Business: Connecting Companies**“ elluviimine jätkus 2022. aastal ja 2023. aasta alguses. Projekti eesmärk on edendada idapartnerite riikides kaubandus- ja ärisuhteid, luues sidemeid ELi ja idapartnerite riikide VKEde ja ettevõtluse tugiorganisatsioonide vahel. Töötati välja liikuvuskava, mis võimaldab korraldada vahetusi kummagi piirkonna VKEde ja ettevõtluse tugiorganisatsioonide vahel.

Säästev energia ja majanduse CO₂ heite vähendamine

Alates majandus- ja investeerimiskava rakendamise algusest on tehtud märkimisväärsed edusamme üliolulises säästva energia valdkonnas, kus kogu idapartnerluse piirkonna peale kokku on nüüdseks mobiliseeritud 1,6 miljardi euro ulatuses investeeringuid.

2022. aastal jätkus programmi „EU4Energy“ raames Ukraina, Moldova ja Gruusia toetamine nende riikide energiaalaste õigus- ja regulatiivsete raamistike ülesehitamisel. Programmi raames aidati idapartneritel luua ka soodsat keskkonda taastuvenergia ja keskkonnahoidlikumate energiaallikate kogumite arendamiseks. Programm täitis kesksel rollil **Ukraina ja Moldova** abistamisel Euroopa põhivõrguettevõtjate võrgustiku sünkronimisjärgses protsessis. Samuti toetati Ukrainat käimasoleval energiasüsteemi taasülesehitamisel, aidates seeläbi tugevdada varustuskindlust piirkonnas.

Tehti koostööd Rahvusvahelise Taastuvenergia Agentuuriga (IRENA), et määrata kindlaks idapartnerluse riikides taastuvate energiaallikate arendamise ja kasutuselevõtu tingimused ja takistused.

Ukrainas jätkus ELi toetatud Energiatõhususe Fondi (ELi osalus on 104 miljonit eurot) juhtalgatuse raames korterelamute energiatõhususse investeerimise programmi edukas elluviimine. 2023. aasta märtsi lõpuks oli Energiatõhususe Fondist toetust saanud ligi 80 000 majapidamist ning 261 projekti on korterelamutes täielikult või osaliselt lõpule viidud (enam kui 80 % juhtudest oli tegemist põhjaliku renoveerimisega). 2022. aastal hakkas Energiatõhususe Fond rakendama restaureerimisprogrammi, mille raames toetatakse selliste sõjas kahjustada saanud elamute kiiret remonti, mille konstruktsioonid on jäänud terveks.

Ida-Euroopa energiatõhusus- ja keskkonnapartnerluse (E5P) raames kaasrahastas EL **Ukrainas** mitut EBRD juhitud energiatõhusus- ja kaugküttesprojekti. Kaugküttevõrgu taastamise projektid viiakse ellu Žitomõris, Ternopilis, Lvivis, Lutskis ja Tšernivtsis, nende kogueelarve on ligikaudu 110 miljonit eurot ja EBRD osalus laenu kujul on 48 miljonit eurot. Käimas on Dnipro üldkasutatavate hoonete energiatõhususe suurendamise projektid, mille eelarve on 39 miljonit eurot, sealhulgas EBRD osalus 20 miljoni euro suuruse laenu näol. 2023. aasta märtsis käivitas Euroopa Investeerimispank Ukraina üldkasutatavate hoonete renoveerimise uue suure programmi (kuni 1 000 haiglat ja kooli), mida toetavad EL ja E5P. Nüüd hõlmab programm ka energiatõhususega mitteseotud aspekte, nagu pommivarjendid, paremad tuleohutusmeetmed ja puuetega inimeste parem juurdepääs. Üks 2022. aastal alanud ja siiani jätkuv oluline töösuund hõlmab kahte ELi rahastatavat hädaabiprogrammi sisepõgenikele eluaseme tagamiseks.

Moldovas allkirjastati 2022. aastal energiatõhususe programm (mida rahastatakse 15 miljoni euro suuruse toetuse ja kahe 30 miljoni euro suuruse laenuga EBRD-lt ja EIP-lt). Tegemist on esimese üleriigilise energiatõhususalase algatusega Moldovas. Peamised hoonekategooriad, millele programm on suunatud, on riigile ja/või kohalikele omavalitsustele kuuluvad üldkasutatavad hooned. Koguinvesteering on hinnanguliselt ligikaudu 94 miljonit eurot. Programmi E5P raames rahastatav Chişinău üldkasutatavate hoonete energiatõhususe programm jõudis teise rakendamisetappi ja selle eesmärk on renoveerida 119 üldkasutatavat hoonet. Bălţi kaugküttevõrgu 1. etapp (kogueelarve 11 miljonit eurot, EBRD laen 7 miljonit eurot) jõudis lõpule ja algamas on 2. etapp (kogueelarve 18 miljonit eurot, EBRD laen 14 miljonit eurot).

Gruusias jõudis 2023. aasta aprillis lõpule mestimisprojekt, mida viis koos Gruusia energeetikat reguleeriva asutusega ellu Austria ja Saksamaa juhitud konsortsium. Projekt hõlmas energiaturu arengule suunatud tegevust, sealhulgas Gruusia riikliku energia- ja veevarustust reguleeriva asutuse rolli edendamist turu reguleerimisel ning taastuvenergia kasutuselevõtu ja energiatõhususe edendamist. Aastatel 2021–2022 eraldas EL Moldovale 135 miljonit eurot, et aidata kõige haavatavamatel elanikkonnarühmadel tulla toime kasvavate energiakuludega ning toetada riigi pikaajalist sotsiaal-majanduslikku taastumist, energiajulgeolekut ja energiasüsteemi ümberkujundamist. **Ukraina** energiatoetusfond, mida haldab energiaühenduse sekretariaat ja mille kaasjuhiks on Euroopa Komisjon, on rahastanud ligi 7,6 miljoni euro väärtuses täiustatud gaasiseadmete tarnimist Ukraina gaasiülekandesüsteemi haldurile kahjustatud rajatiste ja vabastatud aladel olevate rajatiste taastamiseks.

Gruusias viidi E5P raames ellu mägiapiirkondade koolide energiatõhususe parandamise projekt (toetus 2,6 miljonit eurot). KfW ja EBRD viivad ellu paralleelset üldkasutatavate hoonete energiatõhususe parandamise programmi, mida EL toetab 13 miljoni euroga.

EBRD juhitud **kliimamuutustega seotud rahastamise ja tehnoloogiasiirde keskus „EU4Climate window“** aitab VKEdel ja keskmise turukapitalisatsiooniga ettevõtjatel vähendada oma keskkonnamõju ning energia- ja veekulusid, võttes kasutusele uuenduslikud ja keskkonnahoidlikud tehnoloogilised lahendused.

Käimasoleva programmi „EU4Climate“ raames on partnerriikidel aidatud kooskõlas Pariisi kokkuleppega parandada kliimamuutuste leevendamise ja nendega kohanemise poliitikat ning liikuda vähese heitega ja kliimamuutustele vastupidava majanduse poole. Käivitatud on uus projekt, mille rakenduspartner on Euroopa Keskkonnaagentuur ning mille eesmärk on aidata **Gruusial, Moldoval ja Ukrainal** luua tõhus kliimameetmete juhtimise süsteem.

Loodusvarade majandamine, kliima ja keskkond

2022. aastal toetati ringmajandusse investeerimist VKEde toetamiseks kättesaadavaks tehtud rahastamise kaudu. Sellega kaasnesid regulatiivne tugi ja ettevõtetele mõeldud nõustamisteenused, mida pakuti peamiselt programmi „EU4Environment“ kaudu. Ukrainas jätkas EL eri jäätmevoogudega seotud laiendatud tootjavastutuse süsteemide loomise toetamist. Lisaks viidi lõpule Gruusia ja Ukraina piirkondade tööstusjäätmete kaardistamine. Moldovas jõudis lõpule Valkanese vabamajandustsooni ja Tracomis tööstuspargi ökotööstusparkideks ümberkujundamise ideede sõelumine. Moldovas viidi lõpule olemasolevate laiendatud tootjavastutuse mehhanismide hindamine ja esitati poliitikasoovitused. Need hõlmasid soovitusi parandada elektri- ja elektroonikaseadmete romude ning patareijäätmetega seotud laiendatud tootjavastutuse rakendamise õigusraamistikku. Regulatiivse toetuse osas sai Gruusia abi 2016.–2030. aasta riikliku jäätmestrateegia ajakohastamiseks ja uue riikliku jäätmekava väljatöötamiseks aastateks

2022–2026. Valitsus võttis need dokumendid vastu 2022. aasta augustis. Need sisaldavad ajakohastatud sihttasemeid, käsitlevad biolagunevate ja ohtlike jäätmetega seotud probleeme ning kirjeldavad laiendatud tootjavastutuse süsteemidega seotud nõudeid.

Mis puudutab nõustamistoetust, siis tehti koostöös Ettevõtluse Arendamise Organisatsiooniga ökoinnovatsiooni hindamine ja koostati tegevuskavad viiele Moldova veini- ja rõivasektori VKE-le. Sarnast nõustamistoetust said kaheksa Gruusia põllumajandus- ja külalismajandussektori VKEd. Kolme Ukraina ekspordiettevõtte ja viie Gruusia ekspordiettevõtte tooteid hinnatakse toote keskkonnajalajälje metoodika abil.

Ukraina, Moldova ja Gruusia veetaristut on krooniliselt mõjutanud kapitaliinvesteeringute, hoolduse ja remondi puudumine. Seetõttu on majandus- ja investeerimiskava eesmärk veelgi ajakohastada veevarustus- ja kanalisatsioonisüsteeme ning aidata ellu viia veemajanduskavasid. Ukrainas, Moldovas ja Gruusias on ELi toel rakendamisel mitu investeerimisprojekti. Venemaa agressioonisõja kontekstis on ELi rahastamine aidanud 6,9 miljonil Ukraina inimesel saada taas juurdepääsu puhtale veele. EL on koostöös mitme rahvusvahelise finantsasutusega, sealhulgas AFD, EIP, EBRD, KfW ja NEFCOga, rahastanud veetaristusse investeerimist.

Veesektori reformimiseks ja sellesse investeerimiseks tehnilise toe pakkumise eesmärgil hakati 2022. aasta alguses rakendama programmi „EU4Environment – Water and Data“, mis on juba andnud esimesi tulemusi. Kõigis partnerriikides taaskäivitati riiklikule veepoliitikale pühendatud dialoogide protsess. Programmi raames alustati Gruusias uute veemajanduskavade väljatöötamist ja Ukrainas jätkati tööd Dnipro vesikonna majandamiskavaga. Metsandusse, elurikkusesse ja looduskaitssesse tehtavate investeeringute väljaselgitamise toetamine on alles algusjärgus. Pärast programmiga „Life“ ühinemist on Ukraina ja Moldova selles valdkonnas siiski teinud edusamme.

Metsandusse ja kaitsealadesse tehtavate investeeringute väljaselgitamise toetamine on samuti algusjärgus.

Digitalistu ja -teenused

EL on majandus- ja investeerimiskava kaudu võtnud kohustuse mobiliseerida kuni **1,5 miljardit eurot avaliku ja erasektori investeeringuid**, et toetada piirkonnas digipöoret kooskõlas ELi standarditega. Kava näeb ette ka digitaalse ühendatusega seotud **juhtalgatusi**, mis on idapartneritega ühiselt määratletud investeerimisprioriteetidenä. Need projektid toetavad laiemat **strateegiat „Global Gateway“**.

Alates majandus- ja investeerimiskava rakendamise algusest on EL piirkonna digiprojektide toetamiseks teinud aktiivselt koostööd Euroopa ja rahvusvaheliste finantsasutuste, ELi liikmesriikide ja erasektoriga. Need hõlmavad kiire ja taskukohase interneti kasutuselevõttu **Gruusia** maapiirkondades ning eeltöid läbi Musta mere kulgeva digikaabli rajamiseks, mis ühendab ELi Gruusiaga ja Lõuna-Kaukaasia piirkonnaga. ELi osalemine neis projektides on olnud ülioluline selleks, et tagada nende vastavus ELi digitaalvaldkonna standarditele, eelkõige nendele, mis käsitlevad küberturvalisust (5G tööriistakast) ja avatud juurdepääsu internetile.

Digimajanduse valdkonnas viidi algatuse „EL4Digital“ raames ellu üheksa ELi liikmesriikide ning Ukraina, Moldova ja Gruusia vahelist katsetegevust e-kaubanduse, e-tolli ja e-allkirja valdkonnas, et parandada juurdepääsu Euroopa Liidu digitaalsele ühtsele turule. Komisjon aitas kaasa **vabatahtlike rändluskokkulepete** sõlmimisele ELi ning **Ukraina** ja **Moldova** telekommunikatsioonivõrkude operaatorite vahel, mis tõi avalikkusele ja ettevõtetele käegakatsutavat kasu.

Moldovas ja Gruusias töötati välja **riiklikud lairibaühenduse strateegiad**, et hõlbustada piirkonnas investeeringuid kiirese ja taskukohasesse interneti. See hõlmas EIP ja Maailmapanga 70 miljoni euro suurust kaasinvesteeringut Gruusia maapiirkondades lairibaühenduse loomiseks. Teadus- ja haridusasutuste jaoks on rahvusvahelise ühendatuse hind viimastel aastatel vähenenud 70 %. Lisaks rajati ELi, **Moldova** ja **Ukraina** vahel kaks ülikiiret digitaalset andmesideühendust (kuni 400 Gbps), et hõlbustada teadus- ja innovatsioonikoostööd, sealhulgas osalemist programmis „Euroopa horisont“.

Ukrainas on alates Venemaa agressiooni algusest mobiliseeritud lisarahastusega toetatud riigi vastupidavat digipööret, sealhulgas registreeritud koostalitlusvõimet, ELi standarditele vastavat elektroonilist identiteeti ja andmete varundamist. Samuti aitab toetus viia Ukraina õigusaktid vastavusse andmerändlust käsitleva liidu õigustikuga, et riik saaks ühineda ELi „rändle nagu kodus“ piirkonnaga.

Tervis ja tervishoiusüsteemid

Moldovas pakuti ELi ja Maailma Terviseorganisatsiooni vaktsiinide kasutuselevõtu projekti raames tervishoiuministeeriumile ja teistele sidusrühmadele tehnilist tuge vaktsineerimisteenuste osutamise kavade, riiklike immuniseerimise situatsiooniplaanide ja pagulaste vastuvõtmisega seotud riskihindamise väljatöötamisel. Eraldati ressursse külmaahela ja IT-seadmete soetamiseks. Muu hulgas soetati arvuteid ja seadmeid riiklike ladude ja kümne piirkondliku vaktsiinilao jaoks ning 15 sõidukit riikliku tervishoiuameti toetavate järelevalvekülastuste tegemiseks. EL toetas Moldova 37 piirkonna seas kümnes madalaima vaktsineerituse tasemega piirkonnas teavituskampaaniate korraldamist.

Gruusiale anti sihipärast tehnilist abi immuniseerimist käsitlevate kvalitatiivsete kujundavate uuringute protokollide ning rutiinset immuniseerimist ja COVID-19 vastu vaktsineerimist käsitleva tervishoiutöötajate integreeritud koolituspaketi väljatöötamiseks. ELi ja Maailma Terviseorganisatsiooni projekti raames tarniti ka külmaahela seadmeid, et parandada vaktsiinide säilitamise riiklikku ja piirkondlikku taristut.

Inimkapital

Hariduse, sealhulgas põhi-, kõrg- ja kutsehariduse, kutsealase koolituse ja elukestva õppe reformimise toetamine on majandus- ja investeerimiskava üks põhivaldkondi. Majandus- ja investeerimiskava kaudu inimkapitali arendamise toetamise keskmises on noorte- ja üliõpilasvahetuse võimaluste pakkumine (nt Erasmus+ kaudu) ja suuremad investeeringud teadussuutlikkusse.

Üliõpilasvahetuste raames sai 2022. aastal 3507 Ukraina, Moldova ja Gruusia üliõpilast õppida ELi ülikoolides ning 429 üliõpilast said õppida mõnes nende kolme riigi ülikoolidest. Lisaks oli 2504 õppejõul võimalik veeta aega mõnes teises Euroopa ülikoolis ja 1864 õppejõudu veetsid aega mõnes nende kolme riigi ülikoolidest.

Ukrainas on EL toetanud haridussektorit pikka aega. Laias laastus jaguneb see toetus nelja valdkonna vahel: põhi- ja keskhariduse ja reformi „Uus Ukraina kool“ toetamine (2 miljonit eurot); kutsehariduse reformimise (16 miljonit eurot tehnilise abina) ja renoveerimise toetamine (21 miljonit eurot) ning kõrghariduse toetamine toetuste kaudu, mida antakse 2014. aastal Ida-Ukrainas toimunud Venemaa agressiooni tõttu mujale kolinud ülikoolidele (erinevad toetused, 10 miljonit eurot).

Tulenevalt Venemaa agressioonisõjast Ukraina vastu on osutunud vajalikuks **olemasolevaid toetusi ümber korraldada** ja keskenduda uutele prioriteetidele, et anda erakorralist toetust (näiteks elektrigeneraatorid kutsekoolidele). Lisaks on EL i) taastanud koolihooneid (66 miljonit eurot on antud eelarvetoetusena, mis lisandub Euroopa Komisjoni hallatavate

projektide kaudu eraldatud 34 miljonile eurole); ii) hankinud koolibusse (14 miljonit eurot) ning iii) andnud programmi „U-LEAD with Europe“ II etapi (kohalike koolide taastamine vastupanuvõime suurendamiseks) raames 5 miljonit eurot selleks, et suurendada sõjast mõjutatud kohalike omavalitsuste vastupidavust kohalike avalike teenuste, eelkõige haridusteenuste osutamisel, seeläbi leevendades Venemaa Ukraina-vastase agressioonisõja mõju kohalikul tasandil.

2022. aastal eraldas EL Moldovale hariduse ja tööhõive toetamiseks 12 miljonit eurot, millest 10 miljonit eurot suunati haridusele, et parandada hariduse kvaliteeti ja asjakohasust ning kõigile inimestele elukestva õppe võimaluste pakkumist. Ülejäänud 2 miljonit eurot kasutatakse selleks, et parandada õigusraamistikku, poliitikat ja suutlikkust tööturule juurdepääsu suurendamiseks ja töötingimuste parandamiseks selles riigis.

Gruusias rakendatakse oskuste arendamise ja tööturu vajadustega vastavusse viimise programmi (48,5 miljonit eurot), et kutsehariduse kvaliteedi parandamise kaudu toetada erasektori vajadustele vastavate oskuste arendamist. 2022. aastal maksti selle programmi eelarvetoetuse osa raames välja 7 miljonit eurot. Eriti häid edusamme tehti kutsehariduse kvalifikatsioonide väljatöötamise uue meetoodika kasutuselevõtul, et tuua Gruusia süsteem ELi ja rahvusvahelistele standarditele lähemale.

Indeksid	RAHVUSVAHELISTE ORGANISATSIOONIDE ANDMED DEMOKRAATIA, HEA VALITSEMISTAVA JA ÕIGUSRIIGI OLUKORRA KOHTA KANDIDAATRIIKIDES JA POTENTSIAALSETES KANDIDAATRIIKIDES ⁶									
	Albaania	Bosnia ja Hertsegoviina	Kosovo	Põhja-Makedoonia	Montenegro	Serbia	Türgi	Gruusia	Moldova	Ukraina
Üleminekuriigid 2023. aastal – demokraatia hinne, Freedom House https://freedomhouse.org/count-ries/nations-transit/scores	Punkte kokku: 46/100 (2022: 46/100) Staatus: Üleminekurežiim või hübriidrežiim (2022: Üleminekurežiim või hübriidrežiim)	Punkte kokku: 37/100 (2022: 38/100) Staatus: Üleminekurežiim või hübriidrežiim (2022: Üleminekurežiim või hübriidrežiim)	Punkte kokku: 38/100 (2022: 38/100) Staatus: Üleminekurežiim või hübriidrežiim (2022: Üleminekurežiim või hübriidrežiim)	Punkte kokku: 48/100 (2022: 47/100) Staatus: Üleminekurežiim või hübriidrežiim (2022: Üleminekurežiim või hübriidrežiim)	Punkte kokku: 46/100 (2022: 47/100) Staatus: Üleminekurežiim või hübriidrežiim (2022: Üleminekurežiim või hübriidrežiim)	Punkte kokku: 46/100 (2022: 46/100) Staatus: Üleminekurežiim või hübriidrežiim (2022: Üleminekurežiim või hübriidrežiim)	Ei kohaldata	Punkte kokku: 34/100 (2022: 35/100) Staatus: Üleminekurežiim või hübriidrežiim (2022: Üleminekurežiim või hübriidrežiim)	Punkte kokku: 36/100 (2022: 35/100) Staatus: Üleminekurežiim või hübriidrežiim (2022: Üleminekurežiim või hübriidrežiim)	Punkte kokku: 39/100 (2022: 39/100) Staatus: Üleminekurežiim või hübriidrežiim (2022: Üleminekurežiim või hübriidrežiim)
Maailma vabaduse raport 2023 – ülemaailmsed vabadushinded, Freedom House https://freedomhouse.org/count-ries/freedom-world/scores	Punkte kokku: 67/100 (2022: 67/100) Staatus: Osaliselt vaba (2022: Osaliselt vaba)	Punkte kokku: 52/100 (2022: 53/100) Staatus: Osaliselt vaba (2022: Osaliselt vaba)	Punkte kokku: 60/100 (2022: 56/100) Staatus: Osaliselt vaba (2022: Osaliselt vaba)	Punkte kokku: 68/100 (2022: 67/100) Staatus: Osaliselt vaba (2022: Osaliselt vaba)	Punkte kokku: 67/100 (2022: 67/100) Staatus: Osaliselt vaba (2022: Osaliselt vaba)	Punkte kokku: 60/100 (2022: 62/100) Staatus: Osaliselt vaba (2022: Osaliselt vaba)	Punkte kokku: 32/100 (2022: 32/100) Staatus: Mittevaba (2022: Mittevaba)	Punkte kokku: 58/100 (2022: 58/100) Staatus: Osaliselt vaba (2022: Osaliselt vaba)	Punkte kokku: 62/100 (2022: 62/100) Staatus: Osaliselt vaba (2022: Osaliselt vaba)	Punkte kokku: 50/100 (2022: 61/100) Staatus: Osaliselt vaba (2022: Osaliselt vaba)
2022. aasta demokraatia indeks – „Economisti“ uurimis- ja analüüsiüksus https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2022/	Üldhinnang: 6.41/10 (2021: 6.11/10) Koht: 64/167 (2021: 68/167) Režiimi liik: Puudulik demokraatia (2021: Puudulik demokraatia)	Üldhinnang: 5.00/10 (2021: 5.04/10) Koht: 97/167 (2021: 95/167) Režiimi liik: Hübriidrežiim (2021: Hübriidrežiim)	Ei kohaldata	Üldhinnang: 6.10/10 (2021: 6.03/10) Koht: 72/167 (2021: 73/167) Režiimi liik: Puudulik demokraatia (2021: Puudulik demokraatia)	Üldhinnang: 6.45/10 (2021: 6.02/10) Koht: 61/167 (2021: 74/167) Režiimi liik: Puudulik demokraatia (2021: Puudulik demokraatia)	Üldhinnang: 6.33/10 (2021: 6.36/10) Koht: 68/167 (2021: 63/167) Režiimi liik: Puudulik demokraatia (2021: puudulik demokraatia)	Üldhinnang: 4.35/10 (2021: 4.35/10) Koht: 103/167 (2021: 103/167) Režiimi liik: Hübriidrežiim (2021: Hübriidrežiim)	Üldhinnang: 5.20/10 (2021: 5.12/10) Koht: 90/167 (2021: 91/167) Režiimi liik: Hübriidrežiim (2021: Hübriidrežiim)	Üldhinnang: 6.23/10 (2021: 6.10/10) Koht: 69/167 (2021: 69/167) Režiimi liik: Puudulik demokraatia (2021: Puudulik demokraatia)	Üldhinnang: 5.42/10 (2021: 5.57/10) Koht: 87/167 (2021: 86/167) Režiimi liik: Hübriidrežiim (2021: Hübriidrežiim)

⁶Tabelis on esitatud viimased olemasolevad pingeread ja/või antud hinded. Täiendavad viited eelmise hindamise andmetele on esitatud sulgudes, kui need on kättesaadavad.

Ajakirjandusvabaduse indeks 2023 – Piirideta Reporterid https://rsf.org/en/index	Ülemaailmne hinnang: 57,86/100 (2022: 56,41/100) Koht: 96/180 (2022: 103/180)	Ülemaailmne hinnang: 65,43/100 (2022: 65,64/100) Koht: 64/180 (2022: 67/180)	Ülemaailmne hinnang: 68,38/100 (2022: 67,00/100) Koht: 56/180 (2022: 61/180)	Ülemaailmne hinnang: 74,35/100 (2022: 68,44/100) Koht: 38/180 (2022: 57/180)	Ülemaailmne hinnang: 74,28/100 (2022: 66,54/100) Koht: 39/180 (2022: 63/180)	Ülemaailmne hinnang: 59,16/100 (2022: 61,51/100) Koht: 91/180 (2022: 79/180)	Ülemaailmne hinnang: 33,97/100 (2022: 41,25/100) Koht: 165/180 (2022: 149/180)	Ülemaailmne hinnang: 61,69/100 (2022: 59,30/100) Koht: 77/180 (2022: 89/180)	Ülemaailmne hinnang: 77,62/100 (2022: 73,47/100) Koht: 28/180 (2022: 40/180)	Ülemaailmne hinnang: 61,19/100 (2022: 55,76/100) Koht: 79/180 (2022: 106/180)
Õigusriigi indeks 2022 – Maailma õiguse projekt (World Justice Project) https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global/2022/	Üldhinnang: 0,49/1 (2021: 0.49/1) Ülemaailmne koht: 87/140 (2021: 83/139)	Üldhinnang: 0,52/1 (2021: 0.52/1) Ülemaailmne koht: 70/140 (2021: 72/139)	Üldhinnang: 0,56/1 (2021: 0.55/1) Ülemaailmne koht: 57/140 (2021: 60/139)	Üldhinnang: 0,53/1 (2021: 0.53/1) Ülemaailmne koht: 63/140 (2021: 64/139)	Ei kohaldata	Üldhinnang: 0,49/1 (2021: 0.49/1) Ülemaailmne koht: 83/140 (2021: 81/139)	Üldhinnang: 0,42/1 (2021: 0.42/1) Ülemaailmne koht: 116/140 (2021: 117/139)	Üldhinnang: 0,60/1 (2021: 0.61/1) Ülemaailmne koht: 49/140 (2021: 49/139)	Üldhinnang: 0,52/1 (2021: 0.51/1) Ülemaailmne koht: 68/140 (2021: 73/139)	Üldhinnang: 0,50/1 (2021: 0.51/1) Ülemaailmne koht: 76/140 (2021: 74/139)
Ülemaailmsed juhtimisnäitajad 2022 – õigusriik, Maailmapanga Grupp http://info.worldbank.org/governance/wgi/	protsentiljärjest us: 47,17/100	protsentiljärjest us: 41,5/100	protsentiljärjest us: 39,62/100	protsentiljärjest us: 50,00/100	protsentiljärjest us: 48,58/100	protsentiljärjest us: 49,06/100	protsentiljärjest us: 36,79/100	protsentiljärjest us: 56,60/100	protsentiljärjest us: 41,98/100	protsentiljärjest us: 18,87/100
Ülemaailmsed juhtimisnäitajad 2022 – valitsemise tulemuslikkus, Maailmapanga Grupp http://info.worldbank.org/governance/wgi/	protsentiljärjest us: 56,60/100	protsentiljärjest us: 12,74/100	protsentiljärjest us: 44,34/100	protsentiljärjest us: 49,53/100	protsentiljärjest us: 51,42/100	protsentiljärjest us: 57,08/100	protsentiljärjest us: 43,87/100	protsentiljärjest us: 72,64/100	protsentiljärjest us: 40,57/100	protsentiljärjest us: 33,02/100
Ülemaailmsed juhtimisnäitajad 2022 – Korruptsioonikontroll, Maailmapanga Grupp http://info.worldbank.org/governance/wgi/	protsentiljärjest us: 38,68/100	protsentiljärjest us: 25,94/100	protsentiljärjest us: 47,17/100	protsentiljärjest us: 43,87/100	protsentiljärjest us: 50,94/100	protsentiljärjest us: 35,38/100	protsentiljärjest us: 34,91/100	protsentiljärjest us: 72,17/100	protsentiljärjest us: 42,92/100	protsentiljärjest us: 29,25/100

Korruptsiooni tajumise indeks 2022 – Transparency International https://www.transparency.org/ en/cpi/2022	Punkte: 36/100 (2021: 35/100) Koht: 101/180 (2021: 110/180)	Punkte: 34/100 (2021: 35/100) Koht: 110/180 (2021: 110/180)	Punkte: 41/100 (2021: 39/100) Koht: 84/180 (2021: 87/180)	Punkte: 40/100 (2021: 39/100) Koht: 85/180 (2021: 87/180)	Punkte: 45/100 (2021: 46/100) Koht: 65/180 (2021: 64/180)	Punkte: 36/100 (2021: 38/100) Koht: 101/180 (2021: 96/180)	Punkte: 36/100 (2021: 38/100) Koht: 101/180 (2021: 96/180)	Punkte: 56/100 (2021: 55/100) Koht: 41/180 (2021: 45/180)	Punkte: 39/100 (2021: 36/100) Koht: 91/180 (2021: 105/180)	Punkte: 33/100 (2021: 32/100) Koht: 116/180 (2021: 122/180)
--	--	--	--	--	--	---	---	--	---	--

STATISTILISED ANDMED (seisuga 31.08.2023), 1. osa (Albaania – Montenegro)

Rahvastik	Märkus	Albaania		Bosnia ja Hertsegoviina		Kosovo		Põhja-Makedoonia		Montenegro		EL 27	
		2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021
Rahvaarv kokku (tuhandetes)		2 846 s	2 830 s	:	:	1 782 s	1 798 s	2 076 s	2 069 s	622 s	621 s	447 485 s	447 001 b ps
15–64aastaste osakaal kogu rahvaarvus (%)		68,4 s	68,2 s	:	:	67,1 s	67,3 s	69,3 s	69,1 s	66,5 s	66,2 s	64,3 ps	64,1 bps
Loomuliku iibe üldkordaja (1 000 elaniku kohta)		0,2	- 1,2	:	:	7,4 ep	:	- 3,2	- 5,1	- 0,3	- 3,4	- 2,5 ep	- 2,7 bep
Eeldatav eluiga sünnil, mehed (aastat)		75,2	73,6	:	:	:	:	72,2	71,1 b	73,2	70,8	77,5 ep	77,2 bep
Eeldatav eluiga sünnil, naised (aastat)		79,6	77,7	:	:	:	:	76,7	75,5 b	78,8	77,0	83,2 ep	82,9 bep

Tööturg	Märkus	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021
Tööjõus osalemise määr, 20–64aastased: majanduslikult aktiivsete 20–64aastaste osakaal (%)													
Kokku	1) 2) 3) 4) 5) 6) 7)	75,3 ew	75,1 ew	62,3 bw	63,4 bw	42,9 w	43,9 w	70,5	70,5 w	67,2	64,7 w	77,6	78,4 b
Mehed	1) 2) 3) 4) 5) 6) 7)	83,9 ew	84,2 ew	75,4 bw	76,7 bw	63,0 w	63,8 w	82,5	83,2 w	74,6	71,7 w	83,6	84,0 b
Naised	1) 2) 3) 4) 5) 6) 7)	66,9 ew	66,3 ew	49,1 bw	50,0 bw	23,1 w	24,4 w	58,2	57,4 w	59,9	57,8 w	71,7	72,9 b
Tööhõive määr, 20–64aastased (% elanikkonnast)													
Kokku	1) 2) 3) 4) 5) 6)	66,3 ew	66,3 ew	52,5 bw	52,6 bw	32,3 w	35,1 w	59,1	59,5 w	55,2	54,2 w	72,2	73,1 b
Mehed	1) 2) 3) 4) 5) 6)	74,0 ew	74,6 ew	64,9 bw	66,0 bw	48,8 w	51,9 w	68,9	69,5 w	61,7	59,8 w	78,0	78,5 b
Naised	1) 2) 3) 4) 5) 6)	58,8 ew	58,3 ew	40,0 bw	39,1 bw	16,0 w	18,5 w	49,0	49,2 w	48,8	48,7 w	66,5	67,6 b
15–24aastased mittetöötavad ja mitteõppivad noored, % samasse vanuserühma kuuluvast elanikkonnast	1) 2) 8) 5) 4) 9)	26,6 w	24,0 w	21,6 w	19,9 w	33,6 w	32,1 w	19,6	17,9 w	21,1	20,2 w	11,1	10,8 b

Tööturg (järg)	Märkus	Albaania		Bosnia ja Hertsegoviina		Kosovo		Põhja-Makedoonia		Montenegro		EL 27	
		2020	2021	2020	2021	2020	2021	2019	2020	2021	2020	2021	2020
15–29aastased mittetöötavad ja mitteõppivad noored, % samasse vanuserühma kuuluvast elanikkonnast	1) 2) 8) 5) 4) 9)	27,9 w	26,1 w	25,9 w	25,1 w	40,4 w	36,6 w	26,2	24,3 w	26,6	26,5 w	13,8	13,1 b
Tööhõive peamiste sektorite kaupa													
Põllumajandus, metsamajandus ja kalandus (%)	1) 2) 3) 4) 5) 6) 10)	36,1 ew	33,8 ew	12,0 bw	9,4 bw	4,8 w	2,8 w	12,0 s	11,5 w	7,5 s	6,4 w	4,3 s	3,8 bs
Tööstus (%)	1) 2) 3) 4) 5) 6) 10)	13,4 ew	13,8 ew	23,9 bw	24,4 bw	16,3 w	14,8 w	23,9 s	23,9 w	10,1 s	10,2 w	18,2 s	18,0 bs
Ehitus (%)	1) 2) 3) 4) 5) 6) 10)	7,0 ew	8,1 ew	9,5 bw	9,1 bw	11,1 w	10,5 w	6,9 s	6,8 w	8,3 s	6,7 w	6,6 s	6,6 bs
Teenused (%)	1) 2) 3) 4) 5) 6) 10)	43,5 ew	44,3 ew	54,7 bw	57,0 bw	67,9 w	71,9 w	57,1 s	57,7 w	73,5 s	76,7 w	70,1 s	70,9 bs
Avalikus sektoris töötavate inimeste osakaal kogu tööhõives, 20–64aastased (%)	11) 12) 13) 5) 4)	15,5 ew	16,3 ew	19,1 bw	19,8 bw	28,7 w	28,3 w	24,4 w	25,6 w	30,5 w	32,7 w	:	:
Erasektoris töötavate inimeste osakaal kogu tööhõives, 20–64aastased (%)	14) 1) 13) 2) 5)	84,5 ew	83,7 ew	80,9 bw	80,2 bw	71,3 w	71,7 w	75,6 w	74,4 w	65,6 w	63,7 w	:	:
Töötuse määr (% tööjõust)													
Kokku	1) 2) 3) 4) 5) 6) 15) 16)	11,8 ew	11,6 ew	15,9 bw	17,4 bw	25,8 w	20,6 w	16,4	15,7 w	17,9	16,6 w	7,1	7,1 b
Mehed	1) 2) 3) 4) 5) 6) 15) 16)	11,6 ew	11,4 ew	14,2 bw	14,4 bw	23,4 w	18,9 w	16,7	16,4 w	17,5	17,1 w	6,8	6,8 b
Naised	1) 2) 3) 4) 5) 6) 15) 16)	12,0 ew	11,8 ew	18,6 bw	22,0 bw	32,2 w	24,9 w	15,9	14,6 w	18,4	15,9 w	7,4	7,4 b
15–24aastased noored	1) 2) 3) 4) 5) 6)	26,5 ew	27,1 ew	36,6 bw	38,3 bw	49,1 w	38,0 w	35,7	36,4 w	36,0	37,1 w	16,8	16,7 b
Pikaajalised töötud (>12 kuud)	1) 2) 3) 4) 5) 6) 15) 16)	7,0 ew	7,3 ew	11,9 bw	13,7 bw	18,4 w	14,5 w	12,4	12,5 w	13,4	11,0 w	2,5	2,8
Keskmine igakuine nominaalpalk (eurodes)	17) 18) 19) 20) 21) 6)	434 sw	474 sw	489 sw	510 sw	466 sw	484 sw	441 sw	466 sw	524 sw	532 sw	:	:

Haridus	Märkus	Albaania		Bosnia ja Hertsegoviina		Kosovo		Põhja-Makedoonia		Montenegro		EL 27	
		2020	2021	2020	2021	2020	2021	2019	2020	2021	2020	2021	2020
Haridussüsteemist varakult lahkunud noored: Nende 18–24aastaste osakaal elanikkonnas, kellel on põhiharidus või sellest madalam haridustase ja kes ei jätka õpinguid (%)	1) 2) 8) 5) 4)	15,6 w	17,4 w	4,7 w	4,7 w	7,8 w	7,0 w	5,7	4,6 w	3,6	6,7 w	9,9	9,8 b
Avaliku sektori hariduskulutuste suhe SKPsse (%)	6) 22) 23)	3,3 psw	3,1 sw	4,3 sw	:	4,6 sw	4,3 sw	:	:	:	:	5,0 d	:
Nende 20–24aastaste osakaal elanikkonnas, kellel on põhiharidus või sellest madalam haridustase, kokku	1) 2) 3) 4) 5) 6) 24)	17,9 w	17,2 w	5,8 bw	6,1 bw	10,2 w	9,8 w	6,1	4,9 w	:	2,8 w	15,7	15,6 b
Nende 20–24aastaste osakaal elanikkonnas, kellel on põhiharidus või sellest madalam haridustase, mehed	1) 2) 3) 4) 5) 6)	18,5 w	18,4 w	5,8 bw	6,8 bw	9,1 w	10,3 w	5,9	4,9 w	:	3,4 w	18,5	18,1 b
Nende 20–24aastaste osakaal elanikkonnas, kellel on põhiharidus või sellest madalam haridustase, naised	1) 2) 3) 4) 5) 6)	17,4 w	16,1 w	5,9 bw	5,3 bw	11,5 w	9,4 w	6,2	4,9 w	:	2,2 w	12,9	12,9 b
Nende 20–24aastaste osakaal elanikkonnas, kellel on keskharidus, kutsekeskharidus või kutseõpe keskhariduse baasil, kokku	1) 2) 3) 4) 5) 6)	51,5 w	56,3 w	84,2 bw	84,5 bw	78,8 w	75,6 w	85,2	88,8 w	83,3	85,2 w	66,8	65,7 b
Nende 20–24aastaste osakaal elanikkonnas, kellel on keskharidus, kutsekeskharidus või kutseõpe keskhariduse baasil, mehed	1) 2) 3) 4) 5) 6)	60,2 w	65,0 w	86,1 bw	86,5 bw	83,1 w	78,4 w	89,0	91,8 w	85,7	87,6 w	67,5	66,3 b
Nende 20–24aastaste osakaal elanikkonnas, kellel on keskharidus, kutsekeskharidus või kutseõpe keskhariduse baasil, naised	1) 2) 3) 4) 5) 6)	42,4 w	48,1 w	82,3 bw	82,4 bw	73,8 w	72,6 w	81,1	85,7 w	80,6	82,6 w	66,0	65,1 b
Nende 30–34aastaste osakaal elanikkonnas, kellel on kolmanda taseme haridus, kokku	1) 2) 3) 4) 5) 6)	33,2 ew	32,1 ew	28,4 bw	28,8 bw	29,1 w	32,3 w	39,7	36,9 w	38,4	39,0 w	41,1	41,9 b
Nende 30–34aastaste osakaal elanikkonnas, kellel on kolmanda taseme haridus,	1) 2) 3) 4) 5) 6)	26,7 ew	25,4 ew	23,2 bw	23,9 bw	28,1 w	30,8 w	34,3	31,8 w	35,1	34,9 w	36,0	36,6 b

mehed													
Nende 30–34aastaste osakaal elanikkonnas, kellel on kolmanda taseme haridus, naised	1) 2) 3) 4) 5) 6)	40,0 ew	39,3 ew	34,0 bw	34,0 bw	30,3 w	34,0 w	45,3	42,3 w	41,7	43,0 w	46,2	47,2 b

Rahvamajanduse arvepidamine	Märkus	Albaania		Bosnia ja Hertsegoviina		Kosovo		Põhja-Makedoonia		Montenegro		EL 27	
		2020	2021	2020	2021	2020	2021	2019	2020	2021	2020	2021	2020
Sisemajanduse koguprodukt													
Jooksevhindades (miljonit eurot)	6) 23)	13 310	15 157 p	17 756	19 995	6 772	7 958	10 852	11 688 p	4 186	4 955	13 471 071	14 567 204
Elaniku kohta (eurot)	6) 23)	4 690	5 390 p	:	:	3 800 s	4 426 s	5 240 e	5 672 s w	6 740	8 000	30 050	32 520
Ostujõu standardi alusel elaniku kohta		9 213	10 296 p	10 200	:	:	:	11 349 e	:	13 436	15 538	30 054	32 524
Ostujõu standardi alusel elaniku kohta võrreldes ELi keskmisega (EL 27 = 100)		30,7	31,7	33,1 s	:	:	:	37,8	:	44,7	47,8	100	100
Reaalne aastane muutus (maht) võrreldes sellele eelnenud aastaga (%)	6) 23)	- 3,5 p	:	- 3,0	7,4	- 5,3	10,7	- 4,7	3,9 p	- 15,3	13,0	- 5,6	5,6
Kogulisandväärtus peamiste sektorite kaupa													
Põllumajandus, metsamajandus ja kalandus (%)	6) 23) 25)	21,9	21,1 p	7,0	6,0	8,9	8,6	9,8	8,4 p	9,1	8,0	1,8	1,8
Tööstus (%)	6) 23) 25)	12,8	12,9 p	22,8	24,5	24,1	23,6	19,8	19,6 p	13,5	12,5	19,7	20,0
Ehitus (%)	6) 23) 25)	10,2	10,9 p	5,4	5,1	9,3	10,6	6,0	6,3 p	7,3	5,8	5,5	5,5
Teenused (%)	6) 23) 25)	55,2 s	55,2 ps	64,7 s	64,3 s	57,7 s	57,2 s	64,3 s	65,8 ps	70,0 s	73,8 s	73,0 s	72,7 s

Maksebilanss	Märkus	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021
Välismaiste otseinvesteeringute netoväärtus (riiki tulevad – riigist väljuvad) (miljonit eurot)	63) 64) 59) 65) 66)	893,6 s	988,8 s	322,2 w	459,8 w	286,6 w	320,4 w	154,7 w	387,5 w	470,5 w	581,6 w	c	- 318 026.0 s
Välismaiste otseinvesteeringute netoväärtus (riiki tulevad – riigist väljuvad) (% SKPst)	63) 64) 67) 23)	6,71 s	6,52 ps	1,84 sw	2,41 sw	4,23 s	4,03 s	1,45 ps w	3,32 ps	11,24 s w	11,74 s w	c	- 2,18 s
Välismaiste otseinvesteeringute netoväärtus (riiki tulevad – riigist väljuvad) EL 27 suhtes (miljonit eurot)	68) 59) 65) 69) 66)	506,8 s	652,5 s	226,3 w	186,8 w	135,6 s	189,1 s	11,1 w	390,0 s	92,9 w	180,1 w	c	- 56 205.8 s
Välismaiste otseinvesteeringute netoväärtus (riiki tulevad – riigist väljuvad) EL 27 suhtes (% SKPst)	68) 70) 23)	3,81 s	4,30 sp	1,29 sw	0,98 sw	2,00 s	2,38 s	0,10 ps w	3,34 sp	2,22 sw	3,64 sw	c	- 0,39 s

Rahasaadetised, % SKPst	71) 72) 23)	5,06 s	5,02 ps	7,26 s	7,78 s	14,47 s	14,49 s	3,07 s	2,95 ps	6,26 s	6,82 s	0,15 s	0,14 s
-------------------------	-------------	--------	---------	--------	--------	---------	---------	--------	---------	--------	--------	--------	--------

Kaubavahetus välisriikidega	Märkus	Albaania		Bosnia ja Hertsegoviina		Kosovo		Põhja-Makedoonia		Montenegro		EL 27	
		2020	2021	2020	2021	2020	2021	2019	2020	2021	2020	2021	2020
Eksport EL 27 riikidesse, osakaal koguekspordis (%) väärtuse järgi	26) 27)	74,7 s	72,2 s	72,4 s	72,8 s	34,5 s	31,5 s	77,5 s	77,1 s	37,7 s	31,1 s	:	:
Import EL 27 riikidest, osakaal koguimpordis (%) väärtuse järgi	26) 27)	57,9 s	54,4 s	60,8 s	58,9 s	45,8 s	44,3 s	46,3 s	46,2 s	44,2 s	45,7 s	:	:
Kaubandusbilanss (miljonit eurot)	26) 28) 27)	- 2 670	- 3 533	- 3 254	- 3 744	- 2 822	- 3 929	- 1 818	- 2 678	- 1 739	- 2 067	215 288	55 040
Rahvusvahelise kaubavahetuse ja teenuskaubanduse suhe SKPsse													
Import (% SKPst)	6) 23)	37,2	44,7 p	47,9	53,9	53,9	65,2	70,5	82,3 p	61,0	62,2	42,8	46,7
Eksport (% SKPst)	6) 23)	22,7	31,3 p	34,2	42,2	21,7	33,4	57,8	66,2 p	26,0	42,8	46,4	50,5

Riigi rahandus	Märkus	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021
Valitsemissektori eelarveülejääk (+) / eelarvepuudujääk (–) (%)	29) 30) 31) 23)	- 6,8 w	- 6,8 fw	- 5,3 w	:	- 5,2 w	:	- 8,1 w	:	- 10,7 ew	:	- 6,7	- 4,8
Valitsemissektori võlg (%)	32) 29) 33) 31) 34) 23)	72,7 w	76,7 fw	36,6 w	w	21,8 w	:	51,2 w	:	103,1 w	:	90,0	88,0

Finantsnäitajad	Märkus	Albaania		Bosnia ja Hertsegoviina		Kosovo		Põhja-Makedoonia		Montenegro		EL 27	
		2020	2021	2020	2021	2020	2021	2019	2020	2021	2020	2021	2020
Tarbijahindade aastane muutus (%)	35) 36) 37) 38)	2,2 d	2,3 d	- 1,1 w	2,0 w	0,2 d	3,4 d	1,2 d	3,4 d	- 0,5 d	2,5 d	0,7	2,9
Erasektori (konsolideeritud) võla suhe SKPsse (%)	39) 40)	:	:	- 1,2 w	:	:	:	:	:	:	:	:	:
Koguvälisvõla suhe SKPsse (%)	41) 42) 43) 44) 23)	64,2 s	64,4 ps	64,3 sw	60,1 sw	37,2 sw	37,4 sw	78,7 s	81,9 ps	221,6 s	191,5 s	:	:
Välisvaluutas koguvõla suhe SKPsse (%)	45)	66 w	:	:	:	:	:	:	:	17 w	:	:	:
Laenude intressimäär (ühe aasta kohta), aastast (%)	46) 47) 48) 49) 50) 51) 52)	6,05 w	5,91 w	3,05 w	3,20 w	6,21 w	5,96 w	2,00 w	1,75 w	5,84 w	5,66 w	:	:
Hoiuste intressimäär (ühe aasta kohta), aastast (%)	46) 53) 48) 54) 55) 50) 56) 57)	0,40 w	0,48 w	0,07 w	0,05 w	1,49 w	1,33 w	0,15 w	0,15 w	0,40 w	0,35 w	:	:
Reservvarade (sh kulla) väärtus (miljonit eurot)	48) 41) 42) 43) 58) 59)	3 942,4 w	4 972,2 w	7 091,0 w	8 359,1 w	900,8 w	1 100,3 w	3 359,9 w	3 643,3 w	1 738,5 w	1 748,8 w	:	:
Rahvusvahelised reservid (ekvivalent impordikuudes)	60) 48) 41) 42) 61) 62)	9,6 sw	17,0 sw	10,0 sw	:	3,0 sw	:	5,3 sw	:	8,2 sw	:	:	:

Äri	Märkus	Albaania		Bosnia ja Hertsegoviina		Kosovo		Põhja-Makedoonia		Montenegro		EL 27	
		2020	2021	2020	2021	2020	2021	2019	2020	2021	2020	2021	2020
Tööstustoodangu indeks (2015 = 100)	73) 74) 75) 76)	89,5 w	113,0 w	96,7	106,2	:	:	102,4	103,9	105,8	110,3	98,5	107,5

Taristu	Märkus	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021
Raudteevõrgu tihedus (kasutatavad raudteeliinid tuhande km² kohta)	77) 78) 79) 80) 81) 82)	7,8 sw	7,8 s	19,9 sw	19,9 sw	30,5 sw	30,5 sw	26,9 s	26,9 s	18,0 s	18,0 s	:	:
Kiirteede kogupikkus (kilomeetrites)	83)	22	25	218	218	137 w	137 w	335	335	z	z	:	:

Energia	Märkus	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021
Energia netoimpordi suhe SKPsse	84)	1,7 s	2,7 ps	2,7 s	3,5 s	4,2 s	6,7 s	4,8 s	7,7 ps	2,6 s	4,1 s	1,6 s	2,7 s

STATISTILISED ANDMED (seisuga 31.08.2023), 2. osa (Serbia – Ukraina)

Rahvastik	Märkus	Serbia		Türgi		Gruusia		Moldova		Ukraina		EL 27	
		2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021
Rahvaarv kokku (tuhandetes)		6 927 s	6 872 s	83 155 s	83 614 s	3 717 s	3 729 s	2 640 s	2 597 ps	41 733 s	41 419 s	447 485 s	447 001 b ps
15–64aastaste osakaal kogu rahvaarvus (%)		64,8 s	64,5 s	67,8 s	67,7 s	64,5 s	64,2 s	:	66,7 ps	67,6 s	67,4 s	64,3 ps	64,1 bps
Loomuliku iibe üldkordaja (1 000 elaniku kohta)		- 8,0	- 10,9	:	:	- 1,1	- 3,8	- 3,8 ep	:	- 7,8	- 10,7 e	- 2,5 ep	- 2,7 bep
Eeldatav eluiga sünnil, mehed (aastat)		71,6	70,0	:	:	:	:	:	:	:	:	77,5 ep	77,2 bep
Eeldatav eluiga sünnil, naised (aastat)		77,5	75,7	:	:	:	:	:	:	:	:	83,2 ep	82,9 bep

Tööturg	Märkus	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021
Tööjõus osalemise määr, 20–64aastased: majanduslikult aktiivsete 20–64aastaste osakaal (%)													
Kokku	1) 2) 3) 4) 5) 6) 7)	72,5	75,0 b	58,7	61,2 bw	63,2 bw	64,5 w	51,1 w	52,8 w	72,0 w	71,9 w	77,6	78,4 b
Mehed	1) 2) 3) 4) 5) 6) 7)	79,9	82,6 b	79,8	82,3 bw	74,0 bw	76,2 w	55,5 w	57,8 w	78,4 w	78,2 w	83,6	84,0 b
Naised	1) 2) 3) 4) 5) 6) 7)	65,2	67,4 b	37,5	40,0 bw	52,8 bw	53,4 w	47,0 w	48,1 w	66,0 w	66,0 w	71,7	72,9 b
Tööhõive määr, 20–64aastased (% elanikkonnast)													
Kokku	1) 2) 3) 4) 5) 6)	65,9	66,7 b	51,0	53,9 bw	51,1 bw	50,6 w	49,1 w	51,1 w	65,2 w	64,8 w	72,2	73,1 b
Mehed	1) 2) 3) 4) 5) 6)	72,9	74,2 b	70,1	73,6 bw	58,7 bw	58,1 w	53,1 w	55,6 w	70,8 w	70,8 w	78,0	78,5 b
Naised	1) 2) 3) 4) 5) 6)	58,9	59,3 b	32,0	34,1 bw	43,9 bw	43,5 w	45,5 w	46,9 w	60,0 w	59,3 w	66,5	67,6 b
15–24aastased mittetöötavad ja mitteõppivad noored, % samasse vanuserühma kuuluvast elanikkonnast	1) 2) 8) 5) 4) 9)	15,9	16,4 b	28,3	24,7 bw	28,5 bw	26,8 w	17,6 w	17,2 w	15,5 w	14,3 w	11,1	10,8 b

Tööturg (järg)	Märkus	Serbia		Türgi		Gruusia		Moldova		Ukraina		EL 27	
		2020	2021	2020	2021	2020	2021	2019	2020	2021	2020	2021	2020
15–29aastased mittetöötavad ja mitteõppivad noored, % samasse vanuserühma kuuluvast elanikkonnast	1) 2) 8) 5) 4) 9)	20,0	18,8 b	32,0	28,4 bw	35,1 bw	34,6 w	26,0 w	26,4 w	20,0 w	19,8 w	13,8	13,1 b
Tööhõive peamiste sektorite kaupa													
Põllumajandus, metsamajandus ja kalandus (%)	1) 2) 3) 4) 5) 6) 10)	14,6 s	15,0 bs	17,6 s	17,2 bw	19,8 bw	18,9 w	21,1 w	21,5 w	14,1 w	14,1 w	4,3 s	3,8 bs
Tööstus (%)	1) 2) 3) 4) 5) 6) 10)	22,6 s	23,7 bs	20,5 s	21,3 bw	11,4 bw	11,3 w	14,6 w	14,4 w	17,8 w	18,2 w	18,2 s	18,0 bs
Ehitus (%)	1) 2) 3) 4) 5) 6) 10)	5,4 s	6,0 bs	5,7 s	6,2 bw	6,9 bw	7,8 w	7,2 w	7,7 w	7,0 w	7,0 w	6,6 s	6,6 bs
Teenused (%)	1) 2) 3) 4) 5) 6) 10)	57,5 s	55,3 bs	56,2 s	55,3 bw	61,9 bw	62,1 w	57,1 w	56,4 w	61,1 w	60,7 w	70,1 s	70,9 bs
Avalikus sektoris töötavate inimeste osakaal kogu tööhõives, 20–64aastased (%)	11) 12) 13) 5) 4)	26,4 w	25,8 w	17,7 w	16,9 bw	23,5 bw	24,3 w	29,6 w	28,6 w	:	:	:	:
Erasektoris töötavate inimeste osakaal kogu tööhõives, 20–64aastased (%)	14) 1) 13) 2) 5)	73,6 w	74,2 w	82,3 w	83,1 bw	76,5 bw	75,7 w	70,4 w	71,4 w	:	:	:	:
Töötuse määr (% tööjõust)													
Kokku	1) 2) 3) 4) 5) 6) 15) 16)	9,1	11,1 b	13,2	12,0 bw	18,5 bw	20,6 w	3,8 w	3,2 w	9,5 w	9,8 w	7,1	7,1 b
Mehed	1) 2) 3) 4) 5) 6) 15) 16)	8,8	10,2 b	12,4	10,7 bw	20,2 bw	22,7 w	4,3 w	3,9 w	9,8 w	9,5 w	6,8	6,8 b
Naised	1) 2) 3) 4) 5) 6) 15) 16)	9,5	12,1 b	14,9	14,8 bw	16,2 bw	17,8 w	3,3 w	2,5 w	9,1 w	10,1 w	7,4	7,4 b
15–24aastased noored	1) 2) 3) 4) 5) 6)	26,6	26,4 b	25,1	22,6 bw	39,4 bw	42,9 w	10,9 w	9,2 w	19,3 w	19,1 w	16,8	16,7 b
Pikaajalised töötud (>12 kuud)	1) 2) 3) 4) 5) 6) 15) 16)	4,5	4,9	3,3	3,7 bw	5,8 bw	7,2 w	0,7 w	0,8 w	2,0 w	2,4 w	2,5	2,8
Keskmine igakuine nominaalpalk (eurodes)	17) 18) 19) 20) 21) 6)	706 sw	772 sw	384 sw	256 sw	296 sw	372 sw	376 sw	447 sw	334 sw	453 sw	:	:

Haridus	Märkus	Serbia		Türgi		Gruusia		Moldova		Ukraina		EL 27	
		2020	2021	2020	2021	2020	2021	2019	2020	2021	2020	2021	2020
Haridussüsteemist varakult lahkunud noored: Nende 18–24aastaste osakaal elanikkonnas, kellel on põhiharidus või sellest madalam haridustase ja kes ei jätka õpinguid (%)	1) 2) 8) 5) 4)	5,6	6,3 b	26,7	23,0 bw	8,2 w	7,3 w	16,9 w	19,6 w	:	:	9,9	9,8 b
Avaliku sektori hariduskulutuste suhe SKPsse (%)	6) 22) 23)	3,5 sw	3,3 psw	4,0	3,5 sw	3,8 psw	3,6 sw	:	:	5,4 sw	:	5,0 d	:
Nende 20–24aastaste osakaal elanikkonnas, kellel on põhiharidus või sellest madalam haridustase, kokku	1) 2) 3) 4) 5) 6) 24)	6,4	6,7 b	34,4	29,5 bw	7,9 w	7,3 w	21,2 w	23,3 w	2,9 w	2,7 w	15,7	15,6 b
Nende 20–24aastaste osakaal elanikkonnas, kellel on põhiharidus või sellest madalam haridustase, mehed	1) 2) 3) 4) 5) 6)	6,0	7,7 b	36,7	31,6 bw	8,3 w	7,4 w	24,5 w	27,3 w	3,1 w	2,9 w	18,5	18,1 b
Nende 20–24aastaste osakaal elanikkonnas, kellel on põhiharidus või sellest madalam haridustase, naised	1) 2) 3) 4) 5) 6)	6,8	5,7 b	32,2	27,3 bw	7,5 w	7,2 w	18,0 w	19,4 w	2,8 w	2,5 w	12,9	12,9 b
Nende 20–24aastaste osakaal elanikkonnas, kellel on keskharidus, kutsekeskharidus või kutseõpe keskhariduse baasil, kokku	1) 2) 3) 4) 5) 6)	85,4	85,3 b	43,1	47,8 bw	77,3 w	77,2 w	69,4 w	68,2 w	54,9 w	55,2 w	66,8	65,7 b
Nende 20–24aastaste osakaal elanikkonnas, kellel on keskharidus, kutsekeskharidus või kutseõpe keskhariduse baasil, mehed	1) 2) 3) 4) 5) 6)	87,5	86,3 b	45,3	51,1 bw	82,4 w	84,0 w	68,7 w	66,4 w	59,6 w	58,9 w	67,5	66,3 b
Nende 20–24aastaste osakaal elanikkonnas, kellel on keskharidus, kutsekeskharidus või kutseõpe keskhariduse baasil, naised	1) 2) 3) 4) 5) 6)	83,2	84,1 b	40,8	44,5 bw	71,3 w	70,2 w	70,2 w	69,9 w	50,0 w	51,3 w	66,0	65,1 b
Nende 30–34aastaste osakaal elanikkonnas, kellel on kolmanda taseme haridus, kokku	1) 2) 3) 4) 5) 6)	33,0	35,3 b	33,1	35,5 bw	38,2 w	35,5 w	31,5 w	31,8 w	57,1 w	58,0 w	41,1	41,9 b
Nende 30–34aastaste osakaal elanikkonnas, kellel on kolmanda taseme haridus, mehed	1) 2) 3) 4) 5) 6)	27,1	27,7 b	33,9	36,1 bw	33,6 w	32,3 w	24,3 w	28,6 w	49,7 w	51,4 w	36,0	36,6 b

Nende 30–34aastaste osakaal elanikkonnas, kellel on kolmanda taseme haridus, naised	1) 2) 3) 4) 5) 6)	39,1	43,2 b	32,2	35,0 bw	42,7 w	38,9 w	38,2 w	34,7 w	64,8 w	64,8 w	46,2	47,2 b
---	-------------------	------	--------	------	---------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	------	--------

Rahvamajanduse arvepidamine	Märkus	Serbia		Türgi		Gruusia		Moldova		Ukraina		EL 27	
		2020	2021	2020	2021	2020	2021	2019	2020	2021	2020	2021	2020
Sisemajanduse koguprodukt													
Jooksevhindades (miljonit eurot)	6) 23)	46 815	53 329	626 742	689 547	13 871 w	15 732 w	10 116 w	11 569 w	137 133 w	168 710 w	13 471 071	14 567 204
Elaniku kohta (eurot)	6) 23)	6 790	7 800	7 520	8 190	3 726 w	4 242 w	3 839 w	4 424 w	3 285 w	4 077 w	30 050	32 520
Ostujõu standardi alusel elaniku kohta		12 812	14 349	18 325	20 337	:	:	12 977 w	16 069 w	:	:	30 054	32 524
Ostujõu standardi alusel elaniku kohta võrreldes ELi keskmisega (EL 27 = 100)		42,6	44,2	61,0	62,7	:	:	:	:	:	:	100	100
Reaalne aastane muutus (maht) võrreldes sellele eelnenud aastaga (%)	6) 23)	- 0,9	7,5	1,9	11,4	- 6,8 w	10,5 w	- 8,3 w	13,9 w	- 3,8 w	3,4 w	- 5,6	5,6
Kogulisandväärtus peamiste sektorite kaupa													
Põllumajandus, metsamajandus ja kalandus (%)	6) 23) 25)	7,6	7,6	7,5	6,2	8,3 w	7,4 w	10,8 w	12,3 w	10,8 w	12,7 w	1,8	1,8
Tööstus (%)	6) 23) 25)	23,4	23,0	25,6	29,1	15,5 w	17,0 w	15,2 w	14,7 w	20,9 w	23,8 w	19,7	20,0
Ehitus (%)	6) 23) 25)	6,6	7,3	5,9	5,7	8,7 w	7,5 w	11,5 w	9,3 w	3,3 w	3,2 w	5,5	5,5
Teenused (%)	6) 23) 25)	62,4 s	62,2 s	61,0 s	59,1 s	67,5 w	68,1 w	62,5 w	63,6 w	65,0 w	60,3 w	73,0 s	72,7 s

Maksebilanss	Märkus	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021
Välismaiste otseinvesteeringute netoväärtus (riiki tulevad – riigist väljuvad) (miljonit eurot)	63) 64) 59) 65) 66)	2 938,5 w	3 656,9 w	3 942,6 s	5 832,2 s	498,7 w	783,6 w	133,4 w	322,7 w	- 50,8 w	6 351,5 w	c	- 318 026.0 s
Välismaiste otseinvesteeringute netoväärtus (riiki tulevad – riigist väljuvad) (% SKPst)	63) 64) 67) 23)	c	6,86 s	0,63 s	0,85 s	3,60 sw	4,98 sw	1,32 sw	2,79 sw	- 0,04 s w	3,76 sw	c	- 2,18 s
Välismaiste otseinvesteeringute netoväärtus (riiki tulevad – riigist väljuvad) EL 27 suhtes (miljonit eurot)	68) 59) 65) 69) 66)	c	1 801,0 s	140,6 s	600,5 s	178,9 w	189,7 w	:	:	- 691,7 w	4 748,7 w	c	- 56 205.8 s
Välismaiste otseinvesteeringute netoväärtus (riiki tulevad – riigist väljuvad) EL 27 suhtes (% SKPst)	68) 70) 23)	c	3,38 s	0,02 s	0,09 s	1,29 sw	1,21 sw	:	:	- 0,50 s w	2,81 sw	c	- 0,39 s
Rahasaadetised, % SKPst	71) 72) 23)	4,81 s	:	0,02 s	:	7,34 sw	8,65 sw	8,87 dps w	:	0,75 ps w	:	0,15 s	0,14 s

Kaubavahetus välisriikidega	Märkus	Serbia		Türgi		Gruusia		Moldova		Ukraina		EL 27	
		2020	2021	2020	2021	2020	2021	2019	2020	2021	2020	2021	2020
Eksport EL 27 riikidesse, osakaal kogueksportis (%) väärtuse järgi	26) 27)	66,2 s	65,8 s	41,1 s	41,1 s	20,9 ew	16,9 sw	66,4 sw	62,5 sw	:	:	:	:
Import EL 27 riikidest, osakaal koguimportis (%) väärtuse järgi	26) 27)	55,6 s	53,9 s	33,1 s	31,1 s	23,0 ew	22,9 sw	45,6 sw	46,6 sw	:	:	:	:
Kaubandusbilanss (miljonit eurot)	26) 28) 27)	- 5 019	- 6 279	- 42 293	- 38 925	- 3 838 s w	- 5 171 s w	- 2 572 s w	- 2 166 s w	- 4 438 s w	:	215 288	55 040
Rahvusvahelise kaubavahetuse ja teenuskaubanduse suhe SKPsse													
Import (% SKPst)	6) 23)	56,5	62,3	32,2	35,5	56,6 w	59,6 w	51,4 w	57,8 w	40,3 w	41,9 w	42,8	46,7
Eksport (% SKPst)	6) 23)	48,2	54,5	28,7	35,3	37,3 w	43,2 w	27,9 w	30,6 w	38,8 w	40,7 w	46,4	50,5

Riigi rahandus	Märkus	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021
Valitsemissektori eelarveülejääk (+) / eelarvepuudujääk (-) (%)	29) 30) 31) 23)	- 8,0 w	- 4,2 ew	- 4,7 w	:	- 9,3 w	- 6,3 w	- 5,1 ew	0,0 ew	- 5,4 w	- 3,3 w	- 6,7	- 4,8
Valitsemissektori võlg (%)	32) 29) 33) 31) 34) 23)	57,7 w	57,5 ew	39,8 w	:	60,1 w	49,6 w	33,1 w	32,6 w	60,4 w	49,0 w	90,0	88,0

Finantsnäitajad	Märkus	Serbia		Türgi		Gruusia		Moldova		Ukraina		EL 27	
		2020	2021	2020	2021	2020	2021	2019	2020	2021	2020	2021	2020
Tarbijahindade aastane muutus (%)	35) 36) 37) 38)	1,8 d	4,0 d	12,3 d	19,6 d	5,2 w	9,6 w	3,8 w	5,1 w	2,7 w	9,4 w	0,7	2,9
Erasektori (konsolideeritud) võla suhe SKPsse (%)	39) 40)	:	:	13,0 w	7,6 w	:	:	:	:	:	:	:	:
Koguvälisvõla suhe SKPsse (%)	41) 42) 43) 44) 23)	c	75,8 s	60,4 sw	54,3 sw	135,5 s w	124,0 s w	65,5 sw	66,9 sw	74,6 sw	67,8 sw	:	:
Välisvaluutas koguvõla suhe SKPsse (%)	45)	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:	:
Laenude intressimäär (ühe aasta kohta), aastas (%)	46) 47) 48) 49) 50) 51) 52)	1,90 w	1,90 w	16,25 w	22,79 w	8,52 w	9,46 w	5,15 w	8,50 w	7,89 w	7,67 w	:	:
Hoiuste intressimäär (ühe aasta kohta), aastas (%)	46) 53) 48) 54) 55) 50) 56) 57)	0,10 w	0,10 w	13,51 w	17,85 w	8,46 w	9,13 w	0,15 w	4,50 w	7,22 w	6,95 w	:	:
Reservvarade (sh kulla) väärtus (miljonit eurot)	48) 41) 42) 43) 58) 59)	13 491,7 w	16 454,5 w	81 937,5 w	94 006,1 w	3 532,4 w	3 787,3 w	3 082,9 w	3 445,8 w	23 711,1 w	27 294,4 w	:	:
Rahvusvahelised reservid (ekvivalent impordikuudes)	60) 48) 41) 42) 61) 62)	6,1 sw	:	4,9 sw	6,3 sw	5,4 sw	4,8 sw	7,1 sw	:	:	:	:	:

Äri	Märkus	Serbia		Türgi		Gruusia		Moldova		Ukraina		EL 27	
		2020	2021	2020	2021	2020	2021	2019	2020	2021	2020	2021	2020
Tööstustoodangu indeks (2015 = 100)	73) 74) 75) 76)	111,0	118,5	115,4	135,6	:	:	107,1 w	120,3 w	102,7 w	105,0 w	98,5	107,5

Taristu	Märkus	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021
Raudteevõrgu tihedus (kasutatavad raudteeliinid tuhande km ² kohta)	77) 78) 79) 80) 81) 82)	37,9 sw	38,1 sw	13,3 sw	13,5 sw	22,6 sw	22,2 sw	34,0 sw	34,0 sw	32,8 sw	32,7 sw	:	:
Kiirteede kogupikkus (kilomeetrites)	83)	928	928 w	3 523	3 532	208 w	263 w	:	:	15 w	15 w	:	:

Energia	Märkus	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021	2020	2021
Energia netoimpordi suhe SKPsse	84)	2,9 s	4,0 s	3,3 s	5,2 s	1,0 sw	1,8 sw	:	:	:	:	1,6 s	2,7 s

Allikas: Eurostat ja/või laienemisprotsessis osalevate riikide statistikaametid

: = näitaja puudub

b = aegrida katkeb

c = konfidentsiaalne väärtus

d = määratlus erineb

e = hinnanguline väärtus

f = prognoos

p = esialgne

s = Eurostati hinnang

w = andmed, mille on omal vastutusel esitanud riiklik statistikaasutus ning mis on avaldatud „olemasoleval kujul“ ning mille kvaliteet ja vastavus ELi statistikametoodikale ei ole tagatud

Z = ei kohaldata ja on seetõttu 0

Joonealused märkused:

- 1) Põhja-Makedoonia: uut Euroopa integreeritud sotsiaaltatistika määrust ei ole rakendatud.
- 2) Bosnia ja Hertsegoviina: Alates 2020. aasta jaanuarist viiakse Bosnias ja Hertsegoviinas tööjõu-uuringut läbi pidevalt, kogu aasta vältel, kusjuures andmeid avaldatakse kord kvartalis. Samuti viiakse alates 2020. aastast läbi kaalumise vastavalt rahvastiku hinnangulisele suurusle viieaastaste vanusevahemike ja soo järgi.
- 3) Bosnia ja Hertsegoviina: alates 2021. aasta jaanuarist kohaldatakse Bosnia ja Hertsegoviina statistikaamet tööjõu-uuringu uut, muudetud metoodikat. Uuringu ümberkujundamine toimus kooskõlas Euroopa Parlamendi ja nõukogu uue määrusega, mis jõustus 1. jaanuaril 2021. Seoses tööjõu-uuringu uue, muudetud metoodika kasutuselevõttuga 2021. aasta jaanuaris katkes eelmisel aastal avaldatud aegrida.
- 4) Türgi: * kodumajapidamiste ja tööjõu uuringus ei ole aegread eelmiste aastatega võrreldavad, kuna uuringu määratlust, ulatust ja ülesehitust on alates 2021. aastast muudetud.
- 5) Türgi: iga-aastase tööjõu-uuringu tulemused.
- 6) Ukraina: andmed ei hõlma ajutiselt okupeeritud Krimmi Autonoomse Vabariigi territooriumi, Sevastopoli linna ega Donetsk ja Luganski oblasti ajutiselt okupeeritud osi.
- 7) Ukraina: majanduslikult aktiivse rahvastiku (tööjõu) fikseerimine alates 2019. aastast.
- 8) Bosnia ja Hertsegoviina: alates 2020. aastast tehakse tööjõu-uuringuid kvartaalselt, mis tingib aegrea katkemise, s.t tulemused ei ole eelmiste aastate tulemustega võrreldavad. Seoses tööjõu-uuringu uue, muudetud metoodika kasutuselevõttuga (määrus (EL) 2019/1700, rakendusmäärus (EL) 2019/2240) alates 2021. aasta jaanuarist katkes eelmisel aastal

avaldatud aegrida. See tähendab, et ka 2020. ja 2021. aasta andmed ei ole võrreldavad.

- 9) Ukraina: andmed ei hõlma ajutiselt okupeeritud Krimmi Autonoomse Vabariigi territooriumi, Sevastopoli linna ega Donetsk ja Luganski oblasti ajutiselt okupeeritud osi.
- 10) Gruusia: alates 2020. aastast NACE Rev.2, enne 2020. aastat NACE Rev.1.1.
- 11) Montenegro: andmed näitavad töötajate hulga suhet (era- või avalikus sektoris) tööga hõivatud isikute koguarvu.
- 12) Põhja-Makedoonia: Avalikus sektoris sisalduvad järgmised andmed: Muud (segatud, kollektiivsed, riiklikud, määratlemata).
- 13) Bosnia ja Hertsegoviina: avalik sektor hõlmab NACE Rev. 2 O, P ja Q jagu ning erasektor muid NACE jagusid.
- 14) Montenegro: aegrida on katkenud, sest varem vastasid sellele küsimusele ainult töötajad; alates 2018. aastast vastavad sellele küsimusele kõik tööga hõivatud isikud.
- 15) Ukraina: 15aastased ja vanemad isikud.
- 16) Gruusia: 15aastased ja vanemad isikud.
- 17) Serbia: palgad on saadud haldusallikatest (maksuameti andmed). Keskmine töötasu arvutatakse aruandekuu eest teenitud töötasu kogusumma ja täistööajale taandatud töötajate arvu alusel.
- 18) Albaania: Teabeallikas: Maksunduse peadirektoraat, sotsiaalkindlustusmaksjad; INSTATI arvutused
- 19) Bosnia ja Hertsegoviina: netosissetulek.
- 20) Türgi: Allikas: Sissetulekute ja elamistingimuste uuring.
- 21) Moldova: hõlmab üksusi, kus on vähemalt üks töötaja.
- 22) Gruusia: SKP arvutatakse 2008. aasta arvepidamise süsteemi järgi.
- 23) Gruusia: 2008. aasta arvepidamise süsteemi järgi.
- 24) Gruusia: välja on jäetud hariduseta isikud.
- 25) Gruusia: arvutused tehtud NACE Rev. 2 põhjal.
- 26) Moldova: jaanuarist augustini.
- 27) Gruusia: Eurostati poolt eurodesse ümberarvestatud andmed.
- 28) Ukraina: andmed ei hõlma ajutiselt okupeeritud Krimmi Autonoomse Vabariigi territooriumi, Sevastopoli linna ega Donetsk ja Luganski oblasti ajutiselt okupeeritud osi.
- 29) Albaania: rahandus- ja majandusministeeriumi prognoosid.
- 30) Ukraina: muudetud sularahaandmed (valitsemissektori finantsstatistika käsiraamat 2014).
- 31) Ukraina: andmed ei hõlma ajutiselt okupeeritud Krimmi Autonoomse Vabariigi territooriumi, Sevastopoli linna ega Donetsk ja Luganski oblasti ajutiselt okupeeritud osi.
- 32) Montenegro: esialgsed andmed. Lõplikud andmed on kättesaadavad 2021. aasta märtsi lõpuks.
- 33) Bosnia ja Hertsegoviina: aasta lõpp (31. detsember).
- 34) Ukraina: riigivõlg ja riigi tagatud võlg.
- 35) Bosnia ja Hertsegoviina: tarbijahinna inflatsioon
- 36) Moldova: tarbijahinna inflatsioon
- 37) Ukraina: andmed ei hõlma ajutiselt okupeeritud Krimmi Autonoomse Vabariigi territooriumi, Sevastopoli linna ega Donetsk ja Luganski oblasti ajutiselt okupeeritud osi.
- 38) Gruusia: tarbijahinna inflatsioon
- 39) Bosnia ja Hertsegoviina: rahaloomeasutuste andmed.
- 40) Türgi: andmed hõlmavad võlaväärtpabereid ja laene.
- 41) Bosnia ja Hertsegoviina: põhineb Rahvusvahelise Valuutafondi maksebilansi käsiraamatu kuuendal väljaandel.
- 42) Türgi: eurodesse ümberarvestamisel kasutatud aasta keskmine vahetuskurs.
- 43) Moldova: arvestatud USA dollaritest ümber eurodesse, kasutades aasta lõpu vahetuskursi vastavalt Moldova keskpanga andmetele.
- 44) Ukraina: varad ja võlg on USA dollaritest arvestatud ümber eurodesse, kasutades aruandeaasta lõpu vahetuskursi.
Andmed ei hõlma ajutiselt okupeeritud Krimmi Autonoomse Vabariigi territooriumi, Sevastopoli linna ega Donetsk ja Luganski oblasti ajutiselt okupeeritud osi.

- 45) Albaania: välisvõlg (sealhulgas välismaised otseinvesteeringud).
- 46) Montenegro: kaalutud keskmine tegelik intressimäär, tasumata summad, aastast.
- 47) Albaania: keskmine kaalutud määr, mida rakendatakse uutele 12kuulistele laenudele vastavas kuus, lähtudes 12kuulisest tähtajast.
- 48) Põhja-Makedoonia: aasta lõpp (31. detsember).
- 49) Bosnia ja Hertsegoviina: finantssektorivälisele äriühingutele antud lühiajaliste laenude määr omavääringus (kaalutud keskmine).
- 50) Moldova: alates 2001. aastast kehtestab intressimäära Moldova keskpang. Moldova keskpang kohaldab intressikoridori meetodit: kõrgeimat intressimäära kohaldatakse üleöölaenude suhtes, madalaimat üleööhoiuste suhtes. Aasta lõpu väärtused.
- 51) Ukraina: kõigi keskpanga refinantseerimisinstrumentide keskmine kaalutud intressimäär.
- 52) Gruusia: refinantseerimislaenude oksjonid.
- 53) Albaania: hoiuste intressimäär on keskmine kaalutud määr uutele hoiustele vastavas kuus, lähtudes 12kuulisest tähtajast.
- 54) Bosnia ja Hertsegoviina: leibkondade nõudmiseni hoiuste intressimäärad omavääringus (kaalutud keskmine).
- 55) Türgi: kuuandmete keskmine. Üleöödeposiidi rahastu.
- 56) Ukraina: Ukraina keskpanga hoiusesertifikaatide jaotamine.
- 57) Gruusia: hoiusesertifikaatide oksjonid.
- 58) Ukraina: varad ja võlg on USA dollaritest arvestatud ümber eurodesse, kasutades aruandeaasta lõpu vahetuskurssi.
- 59) Ukraina: välissektori andmed ei hõlma ajutiselt okupeeritud Krimmi Autonoomse Vabariigi territooriumi, Sevastopoli linna ega Donetsk ja Luganski oblasti ajutiselt okupeeritud osi.
- 60) Albaania: 2021. aasta augusti lõpp.

Jaanuar–juuni 2021.

- 61) Türgi: eurodesse ümberarvestamisel kasutatud aasta keskmine vahetuskurss.
2021. aasta kolmanda kvartali seisuga.
2021. aasta oktoobri seisuga.
- 62) Moldova: arvestatud USA dollaritest ümber eurodesse, kasutades aasta lõpu vahetuskurssi vastavalt Moldova keskpanga andmetele.
Arvestatud USA dollaritest ümber eurodesse, kasutades aasta keskmist vahetuskurssi vastavalt Moldova keskpanga andmetele.
- 63) Bosnia ja Hertsegoviina: põhineb IMFi maksebilansi käsiraamatul, varadel ja kohustistel põhinev meetod
- 64) Moldova: arvestatud USA dollaritest ümber eurodesse, kasutades aasta keskmist vahetuskurssi vastavalt Moldova keskpanga andmetele.
- 65) Ukraina: Ukraina keskpang on alates 2021. aastast parandanud andmeid välismaiste otseinvesteeringute kohta, kajastades mittefinantsettevõtete reinvesteeringute tulude välismaiste otseinvesteeringute voogude ja seisu andmetes. Seetõttu on aastate 2015–2020 andmeid maksebilansi, rahvusvahelise investeerimispositsiooni ja välismaiste otseinvesteeringute kohta muudetud.
- 66) Ukraina: Ukraina keskpang on alates 2021. aastast parandanud andmeid välismaiste otseinvesteeringute kohta, kajastades ühe ja sama ettevõtte valitseva mõju all olevate ettevõtete vahelisi laene välismaiste otseinvesteeringute voogude ja seisu andmetes. Seetõttu on aastate 2015–2020 andmeid maksebilansi, rahvusvahelise investeerimispositsiooni ja välismaiste otseinvesteeringute kohta muudetud.
- 67) Ukraina: andmed ei hõlma ajutiselt okupeeritud Krimmi Autonoomse Vabariigi territooriumi, Sevastopoli linna ega Donetsk ja Luganski oblasti ajutiselt okupeeritud osi. Ukraina keskpang on alates 2021. aastast parandanud andmeid välismaiste otseinvesteeringute kohta, kajastades mittefinantsettevõtete reinvesteeringute tulude välismaiste otseinvesteeringute voogude ja seisu andmetes. Seetõttu on aastate 2015–2020 andmeid maksebilansi, rahvusvahelise investeerimispositsiooni ja välismaiste otseinvesteeringute kohta muudetud.
- 68) Bosnia ja Hertsegoviina: põhineb Rahvusvahelise Valuutafondi maksebilansi käsiraamatu kuuendal väljaandel ja OECD välismaiste otseinvesteeringute võrdlusaluse määratlusel – 4. väljaanne.
- 69) Ukraina: välismaiste otseinvesteeringute andmed arvutati ümber, võttes arvesse EL 27 liikmesriike, välja arvatud Ühendkuningriik.
- 70) Ukraina: Andmed ei hõlma ajutiselt okupeeritud Krimmi Autonoomse Vabariigi territooriumi, Sevastopoli linna ega Donetsk ja Luganski oblasti ajutiselt okupeeritud osi. Välismaiste otseinvesteeringute andmed arvutati ümber, võttes arvesse EL 27 liikmesriike, välja arvatud Ühendkuningriik.
Ukraina keskpang on alates 2021. aastast parandanud andmeid välismaiste otseinvesteeringute kohta, kajastades ühe ja sama ettevõtte valitseva mõju all olevate ettevõtete vahelisi laene välismaiste otseinvesteeringute voogude ja seisu andmetes. Seetõttu on aastate 2015–2020 andmeid maksebilansi, rahvusvahelise investeerimispositsiooni ja välismaiste

otseinvesteeringute kohta muudetud.

- 71) Moldova: arvestatud USA dollaritest ümber eurodesse, kasutades aasta keskmist vahetuskurssi vastavalt Moldova keskpanga andmetele. Eraisikute ülekanded.
- 72) Ukraina: andmed ei hõlma ajutiselt okupeeritud Krimmi Autonoomse Vabariigi territooriumi, Sevastopoli linna ega Donetsk ja Luganski oblasti ajutiselt okupeeritud osi. Varasemad andmed.
- 73) Albaania: tegevus B_D
- 74) Moldova: alates 2016. aastast on tööstustoodangu mahu indeksit hooajaliselt korrigeeritud tööpäevade arvu ja hooajalisuse järgi; aegridu on parandatud.
- 75) Ukraina: indekseid dunaamilises reas kalendripäevade mõju korrigeerimine baasi kuise keskmise väärtuse suhtes (2016), kasutades programmi DEMETRA+ ja TRAMO/SEATS metoodikat.
- 76) Ukraina: andmed ei hõlma ajutiselt okupeeritud Krimmi Autonoomse Vabariigi territooriumi, Sevastopoli linna ega Donetsk ja Luganski oblasti ajutiselt okupeeritud osi.
- 77) Andmed saadi vabariigi geodeetikaametist.
- 78) Bosnia ja Hertsegoviina: Siseveekogude hinnanguline suurus 210 km².
- 79) Türgi: ainult põhiliinid.
Pindalaväärtused on arvutatud keskkonnateabe koordineerimise süsteemi CORINE klassifikatsiooni alusel ja kohandatud vastavalt maakasutuse raamuringule (LUCAS). CORINE andmete koostamise periood hõlmab 6 aastat.
- 80) Moldova: sealhulgas Transnistria piirkond.
Aasta lõpu seisuga.
- 81) Moldova: sealhulgas Transnistria piirkond.
Aasta lõpu seisuga.
Kaasa arvatud märgalad.
- 82) Ukraina: andmed ei hõlma ajutiselt okupeeritud Krimmi Autonoomse Vabariigi territooriumi, Sevastopoli linna ega Donetsk ja Luganski oblasti ajutiselt okupeeritud osi. Ukraina riikliku geodeesia-, kartograafia- ja katastriamet andmed.
Andmed on esitatud vastavalt uuele maakasutuse liigitusele.
- 83) Ukraina: andmed ei hõlma ajutiselt okupeeritud Krimmi Autonoomse Vabariigi territooriumi, Sevastopoli linna ega Donetsk ja Luganski oblasti ajutiselt okupeeritud osi.
- 84) Gruusia: Eurostati poolt eurodesse ümberarvestatud andmed.
2008. aasta arvepidamise süsteemi järgi.